

UNIVERSITEIT GENT
FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN

Leidt strijd om land tot strijd om politieke rechten?

Een studie over de relatie tussen de organisatiestructuur van het
Movimento dos Trabalhadores Sem Terra (MST) in Brazilië
en het politieke bewustwordingsproces van haar leden.

Wetenschappelijke verhandeling

aantal woorden: 21194

CHARLOTTE SCHEERENS

MASTERPROEF SOCIOLOGIE

PROMOTOR: PROF. DR. BART VAN DE PUTTE

COMMISSARIS: PROF. DR. LESLEY HUSTINX

COMMISSARIS: DR. ORHAN AGIRDAG

ACADEMIEJAAR 2011 - 2012

Inzagerecht in de masterproef (*)

Ondergetekende,

geeft hierbij toelating / geen toelating (**) aan derden, niet-
behorend tot de examencommissie, om zijn/haar (**) proefschrift
in te zien.

Datum en handtekening

.....

.....

Deze toelating geeft aan derden tevens het recht om delen uit de
scriptie/ masterproef te reproduceren of te citeren, uiteraard mits
correcte bronvermelding.

.....

() Deze ondertekende toelating wordt in zoveel exemplaren opgemaakt als het
aantal exemplaren van de scriptie/masterproef die moet worden ingediend.
Het blad moet ingebonden worden samen met de scriptie onmiddellijk na de
kaft.*

(**) schrappen wat niet past

Dankwoord

Graag zou ik Dr. Prof. Bart Van de Putte bedanken voor de sociologische begeleiding van mijn thema. Aangezien ik zelf mijn onderwerp heb gekozen, ben ik dankbaar voor het vertrouwen en de steun hij mij geschonken heeft, evenals de sociologische invalshoeken die me inspiratie gegeven hebben om mijn onderzoek vorm te geven. In het bijzonder wil ik Gilberto Ferreira da Costa bedanken, voor de onvoorwaardelijke steun en begeleiding, nuttige informatie en gepaste contactpersonen die hij mij aangeboden heeft. Dankzij hem was het mogelijk om een onderzoek uit te voeren bij het MST in Brazilië. Wat betreft mijn onderzoek in Brazilië zelf, druk ik grote dankbaarheid uit voor mijn lokale promotor, professor Gema Galgani Silveira Leite Esmeraldo. Ze heeft me in contact gebracht met vele leden van het MST, zodat ik mijn onderzoek in de praktijk kon uitvoeren. Dankzij haar ervaring en expertise op vlak van onderzoek bij het MST, bleek haar professionele en sociologische visie op mijn onderzoek van grote waarde en heeft ze aanpassingen gebracht die me vooruit geholpen hebben. Daarnaast dank ik Clarice Rodrigues en haar gezin, bij wie ik vijf weken kon verblijven en alle andere militanten en leden van het MST die open stonden om mij te helpen met mijn onderzoek. Zonder de hulp van hen allen was dit niet mogelijk geweest. Tenslotte wil ik mijn ouders, vriend, zus, familie, studiegenoten en vrienden bedanken. Zij hebben me gedurende de voorbereiding van dit onderzoek en ruimer gezien de afgelopen vier jaar universitaire studie gesteund en me het vertrouwen gegeven om verder te durven kijken dan het evidente. Zonder hen had ik de durf niet gehad om deze onderzoekreis alleen aan te vatten.

Abstract

Deze masterproef suggereert een relatie tussen de organisatiestructuur van het Movimento dos Trabalhadores Sem Terra (MST) en het politiek bewustzijn van hun leden en wijst op het belang van persoonlijkheidskenmerken en levenservaring in dit proces. De data waarvan gebruik wordt gemaakt is afkomstig van semigestructureerde interviews afgenomen bij 23 leden van het MST uit de deelstaat Ceará van Brazilië. Eveneens worden documentanalyse en participerende observatie gebruikt om de data van de interviews aan te vullen. De analyse geeft aan dat bijna elk geïnterviewd lid een besef heeft van politiek bewustzijn. Dit voornamelijk door de organisatiestructuur van het MST, namelijk de strijd, de interne organisatie van het MST en het onderwijs. Toch is er een duidelijk verschil te merken tussen de leden van de verschillende niveaus, waardoor we vier grote groepen kunnen onderscheiden van de basis tot de top: de acampados, de assentados, de militanten en de directie waarbij twee hogere niveaus vaak door persoonlijkheidskenmerken of contextfactoren over een groter politiek bewustzijn beschikken en het MST dit bewustzijn daarna verder stimuleert. Het politiek bewustzijn van de lagere groepen blijkt eerder volledig beïnvloed en ontwikkeld door het MST, al kan het verleden bij oudere respondenten het politiek bewustzijn vlugger opwekken, doordat ze er hun huidige situatie, als lid van het MST, mee vergelijken. De jongere respondenten van deze groep lijken door hun jeugdige leeftijd het politieke proces beter te verstaan, gezien ze al vanaf hun jeugd school volgen. Deze informatie vatten we samen in een nieuw model van politiek bewustzijn bij de leden van het MST. In het besluit van dit onderzoek worden verschillende implicaties voor verder onderzoek gegeven.

Kernwoorden: Politiek bewustzijn, MST, persoonlijkheidskenmerken, levenservaring, kwalitatief onderzoek

Inhoudstafel

Dankwoord	1
Abstract	2
Inhoudstafel	3
Inleiding	4
1 Theoretisch kader	8
1.1 Politieke bewustwording	8
1.1.1 Conceptualisatie	8
1.1.2 Modellen van bewustzijn.....	10
1.2 Frame analysis	13
1.3 Politiek bewustzijn binnen het MST	14
2 Conceptueel model	18
3 Methodologie	21
3.1 Politiek bewustzijn	23
3.2 Organisatiestructuur van het MST.....	24
3.3 Persoonlijkheidskenmerken en levenservaring	25
4 Bevindingen	26
4.1 Context	26
4.1.1 De strijd	26
4.1.2 Interne organisatie	28
4.1.3 Onderwijs binnen het MST	33
4.2 Leden	36
4.2.1 Acampados	37
4.2.2 Assentados.....	40
4.2.3 Militanten	43
4.2.4 Directie	46
4.3 Een nieuw model van politiek bewustzijn binnen het MST	48
Conclusie & discussie	50
Referentielijst	55
Bijlages.....	62

Inleiding

Brazilië heeft de afgelopen jaren meermaals in het middelpunt van belangstelling gestaan op het internationale toneel. Onder meer door de economische vooruitgang vormt het samen met China, Rusland en India de groep van de BRIC-landen. Ook de wissel van presidenten met de daarbij horende sociale hervormingen kreeg veel aandacht, evenals de milieuproblematiek rond het kappen van het Amazonewoud en de vervuulende sojaproductie en pesticiden zijn brandende actuele kwesties.

Toch is er al enkele decennia een andere ontwikkeling aan de gang in Brazilië. Met name, de grote landhervorming die door boeren en lokale volken geëist wordt, doordat hun stuk grond werd ingenomen door grootgrondbezitters uit de koloniale periode, de staat of recent gevestigde bedrijven van grote multinationals. Het *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra* (de landloze boerenbeweging uit Brazilië) claimt, op basis van statistieken uit 2006, dat slechts 3% van de gehele Braziliaanse bevolking maar liefst twee derde van alle land bezit¹. Volgens het MST leven in heel Brazilië, een land met 190 miljoen inwoners, meer dan vier miljoen mensen zonder grond².

Verklaringen voor dit onevenwicht zijn de ongelijke sociale en institutionele verhoudingen uit het koloniale verleden en de wet³ wat betreft landbezit die daaruit voortvloeide. Daardoor werd het arme deel van de bevolking de kans op een stuk land ontnomen, dit omdat ze er de aankoopprijs niet van konden betalen (de Souza Martins, 2004). Eveneens heeft het beleid van de staat, dat vorige decennia de gegoede lagen van de bevolking favoriseerde, ervoor gezorgd dat grote delen van de bevolking buitengesloten werden van het politieke leven (Gacitúa en Sojo, 2000). Deze groep kampt met een gebrek aan kansen in de samenleving en tevens wordt gesuggereerd in de literatuur dat er in Brazilië “de regelrechte uitsluiting van sommige groepen op basis van hun geslacht, etnische afkomst, woonplaats of sociale status” (Behrman, Gaviria en Székely, 2002: abstract), bestaat. In het begin van de twintigste eeuw begonnen boeren en lokale volkeren in Brazilië zich via lokale opstanden te verzetten tegen de landbezitters. Deze acties veranderden echter niet veel aan hun situatie gezien het lokaal karakter ervan en doordat de confrontaties vaak escaleerden tot bloederige conflicten (Hall, 1991).

Pas rond 1960, met de opkomst van nieuwe sociale bewegingen in zowel het Noorden als het Zuiden van de wereld, kwamen zo rurale bewegingen specifiek gericht op landhervorming op en begon de situatie onder aandacht van de staat te komen (Moyo & Yeros, 2005). In Brazilië zelf zijn

¹ “About the MST”: www.mstbrazil.org (23/03/2011)

² Ibid

³ Lei de Terras, vastgesteld op 18 september 1850. Deze bepaalt dat men enkel bezitter van land kan worden, via aankoop van het stuk grond.

verscheidene rurale bewegingen opgekomen, met als eerste de Organisatie van Boerenverenigingen (*Ligas Camponesas*), gesticht in 1960 (Moyo & Yeros, 2005). Daarnaast is er nog de Beweging voor kleine boeren (*Movimento dos Pequenos Agricultores*), opgericht in 1996 en de Beweging voor Landbouw Vrouwen (*Movimento de Mulheres Camponesas*), gevormd in 2003 (Moyo & Yeros, 2005).

De bekendste en grootste rurale beweging in Brazilië is het MST, gesticht in 1984⁴. Die afkorting staat voor *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra* (de landloze boerenbeweging). Het MST ijvert voor landhervorming en heeft als ultieme doel een transformatie van de samenleving naar socialistisch model. Om dit te realiseren mobiliseren ze landloze werkers en bezetten ze samen met hen stukken grond die bezit zijn van de staat of een grootgrondbezitter, maar al twee jaar geen sociale functie meer uitoefenen. Daarna trachten ze op de ingenomen gronden een nieuw leven voor de landloze werkers op te starten. Ondanks het feit dat de staat deze praktijk nog steeds niet volledig erkent als legaal, werken ze toch in de mate van het mogelijke samen. De overheid wordt daarin vertegenwoordigd door het *Instituto Nacional de Colonização e Reforma Agrária (INCRA)*, of het Nationaal Instituut voor Kolonisatie en Agrarische Hervorming. Zij hebben de taak om stukken grond die niet opgeëist worden door grootgrondbezitters of de staat, beschikbaar te stellen aan de boeren, zodat ze zich daarop kunnen vestigen. Dit staat bekend als het hervestigingsbeleid (Petras, 1997).

Democratische hervormingen in Brazilië, voornamelijk gedurende de eerste termijn van president Fernando Henrique Cardoso (president van 1995 tot 2002) brachten het belang van landhervorming meer op de voorgrond. Hij ijverde voor de creatie van een *Novo Mundo Rural*, een nieuwe rurale wereld, via de ontwikkeling van *Projetos de Assentamentos*, zijnde projecten rond het vestigen van nederzettingen voor de boeren (Cardoso, 2006). Daarvoor dienden de landloze armen zich te organiseren in verenigingen en waren ze genoodzaakt te investeren in hun landbouwmacht, waarvoor ze een (politiek) bewustzijn van hun eigen sociale positie moesten ontwikkelen. Ze stonden echter niet meer alleen in de strijd, aangezien de regering hen vanaf nu ondersteunde door onder andere het aanbieden van noodzakelijke infrastructuur (INCRA, 2000). Volgens Sigaud (2005) kregen de landloze boeren met de opkomst van het MST eindelijk een rechtvaardiger stem in het landbeleid van Brazilië, en werd er meer rekening met hen gehouden in het politieke veld. De situatie verbeterde nog verder met de verkiezing van de nieuwe ‘volkspresident’ Luiz Inácio Lula da Silva. Deze oprichter van de arbeiderspartij (PT – *Partido dos Trabalhadores*) was president van 2003 tot 2010 en kwam op voor de armere delen van de bevolking. Hij steunde de doelstellingen van het MST, al werd dit hem

⁴ “The History of the MST”. <http://www.mstbrazil.org/about-mst/history> (03/03/2011)

niet in dank afgenomen bij de gegoede klassen van Brazilië, die zware druk bleven uitoefenen op de politiek⁵.

Het is interessant om een duidelijker beeld te verkrijgen over hoe dit deel van de Braziliaanse bevolking, de landloze boeren en andere ongewaardeerde werkers, tot een politiek bewustzijn komen en op welke manier ze zich politiek en maatschappelijk bewust worden van hun positie binnen de samenleving. Het is opmerkelijk hoe het MST erin blijft slagen om deze groep te mobiliseren om tot politieke actie over te gaan, gezien er bij de rest van de Braziliaanse bevolking weinig mobilisatie is tot op heden. Tot dit politiek bewustzijn komen lijkt namelijk geen evidente zaak voor deze groep, omdat ze voor lidmaatschap bij het MST veelal voor een patron of in een fabriek werkten, in grote armoede leefden en weinig zicht hadden op de maatschappelijke situatie. Dit komt mede door een gebrek aan verschillende media. Eveneens hebben velen weinig tot geen opleiding genoten, waardoor ongeletterdheid vaak voorkomt. Al deze facetten zijn echter wel nodig om de politieke situatie in de samenleving te begrijpen en zo degelijk protest te voeren tegen hun onrecht.

We vragen ons af waarom het mobilisatieproces van het MST kan leiden tot politiek bewustzijn bij de leden van de beweging. Er is het vermoeden dat de specifieke organisatiestructuur van het MST een grote rol speelt in dit bewustzijnsproces. Toch veronderstellen we dat er andere invloedrijke factoren kunnen bestaan. Daarom wordt er gelet op vroegere levenservaringen van de leden van het MST, waardoor dat bij sommigen het politieke bewustzijn al (deels) ontwikkeld kan zijn, alvorens ze participeren in het MST. Tevens betrekken we persoonlijkheidskenmerken in het onderzoek, om te kijken of dit ook een invloed heeft, voor of na participatie in de beweging en als dit mede de positie van het lid in de beweging bepaalt. Daarom zullen we het mogelijke politiek bewustzijn van de leidinggevende leden mee analyseren, om deze aangenomen evolutie te onderzoeken.

Ondanks we voor onze resultaten voornamelijk uitgaan van de gegevens verkregen via kwalitatief onderzoek, kan men de reeds bewandelde paden niet negeren. We zullen de bestaande onderzoeken over het MST weergeven, alsook theorieën die het proces van politiek bewustzijn verklaren. Zo bekijken we het stratumbewustzijnsmodel van Gurin et al. (1980), die focust op 'gelijkenis met de ingroep'. Daarnaast bekijken we de *personal political salience* theorie die het belang van individuele verschillen vooropstelt (Stewart & Healy, 1986). Eveneens analyseren we Duncan (1999) die voorgaande perspectieven in één model integreert, gecentreerd rond groepsbewustzijn en collectieve actie. Tot slot betrekken we *frame analysis* (Goffman, 1974) in het theoretisch kader, om het verschil tussen de visie van de leiders en de leden van het MST te vergelijken.

⁵ <http://dollarsandsense.org/archives/2009/1009kennedyramostilly.html>. (25/04/2012)

Met deze paper wordt geprobeerd aanvullende informatie te verwerven over het tot nu toe onvoldoende onderzochte politiek bewustzijn van de leden binnen het MST en de mogelijke invloed van de organisatiestructuur van het MST op dit proces. Om dit te bestuderen voeren we het onderzoek in Brazilië zelf uit, in de regio Fortaleza van de deelstaat Ceará, één van de staten waar het MST werkzaam is. Dit om een realistisch beeld van de situatie te verkrijgen. Zodoende mogen we de resultaten niet veralgemenen. Het vernieuwende element van deze paper is de specifieke focus op politiek bewustzijn binnen het MST, gezien vroeger onderzoek veelal de volledige werking van de sociale beweging onder de loep nam (Caldeira, 2008; Desmarais, 2008). Daarenboven wordt er getracht om als onderzoeker in de realiteit en de leefwereld van het MST te stappen. Dit gebeurt aan de hand van drie kwalitatieve onderzoeksmethoden: semi-gestructureerde interviews, documentanalyse en participatieve observatie. Enkel zo veronderstellen we dat het politiek bewustzijnsproces en de mogelijke invloed van de organisatiestructuur van het MST op een volledige manier onderzocht kan worden. Met de resultaten trachten we een nieuwe *tool* te ontwikkelen die het bewustzijn binnen het MST op een gedetailleerde manier weergeeft en gebruikt kan worden voor verder onderzoek.

In wat volgt wordt dieper ingegaan op de theoretische achtergrond waarop het conceptueel model wordt gebaseerd, met de onderzoeksvragen van deze paper. Vervolgens worden de onderzoeksmethodes en technieken beschreven. Daarna presenteren we de resultaten in de analyse, waarbij het eerste luik de belangrijkste elementen van de organisatiestructuur van het MST weergeeft, die kunnen zorgen voor politiek bewustzijn. In het tweede luik kijken we of dit wel degelijk een invloed uitoefent heeft op de leden. Als synthese wordt een model ontwikkelt die het politiek bewustzijnsproces van de leden van het MST weergeeft. We sluiten af met een conclusie en discussie waarbij de resultaten verder besproken worden.

1 Theoretisch kader

Deze paper onderzoekt de relatie tussen de organisatiestructuur van het MST en het politiek bewustzijn van haar leden. Daarnaast kijken we of er een invloed is van persoonlijkheidskenmerken en contextfactoren in dit proces. In volgende paragrafen geven we theorieën en onderzoeken weer die het politiek bewustzijn kunnen verklaren. Het eerste deel bevat een literatuuroverzicht van politiek en collectief bewustzijn. Daarbij zullen we nagaan hoe men dit concept in de literatuur definieert, welke modellen er beschikbaar zijn die het proces van bewustwording analyseren en wat de link is met het MST. Vervolgens bekijken we frame analysis, een theorie rond discursieve kaders. Dit om het verschil in de visie tussen de leiders en de leden van het MST te vergelijken. Tot slot geven we meer informatie over het MST en de elementen uit de organisatiestructuur die een mogelijke invloed hebben op het politiek bewustzijn. Dit gebeurt aan de hand van vorig onderzoek over het MST. Op die manier kan het theoretische luik ons meer informatie geven over hoe het bewustzijnsproces in elkaar zit.

1.1 Politieke bewustwording

1.1.1 Conceptualisatie

In dit stuk geven we weer hoe (politiek) bewustzijn in de literatuur wordt gedefinieerd. De conceptualisatie van deze term is interessant omdat de focus is van deze paper. Daarbij trachten we de verschillende visies uit te leggen die in de geschiedenis weergegeven zijn.

In algemene zin verwijst bewustzijn naar het idee van een persoon die bewust is van zichzelf. Het is een onderscheid dat meestal enkel bij mensen wordt gebruikt. De term refereert naar de relatie tussen de geest en wereld waarmee het interageert (Van Gulick, 2004). Het wordt in de literatuur gedefinieerd als een subjectieve ervaring, een besef, het vermogen om gevoelens te ervaren, waakzaamheid, een gevoel van eigenheid te hebben of het uitvoerende controlesysteem van de geest (Farthing, 1992). Ondanks de verschillende definities geloven de meeste filosofen toch dat er een onderliggende intuïtie over bewustzijn bestaat, dat bij veel personen hetzelfde is (Searle, 2005; Honderich, 2004). Schneider en Velmans (2007) geven volgende omschrijving in hun boek *The Blackwell Companion for Consciousness*: *“Anything that we are aware of at a given moment forms part of our consciousness, making conscious experience at once the most familiar and most mysterious aspects of our lives”*.

Door uitgebreid politiek en filosofisch onderzoek begon men bewustzijn meer te onderzoeken in termen van de politieke ingesteldheid van een persoon. Karl Marx heeft bewustzijn beschreven als het

politieke gevoel van eigenwaarde die een persoon ervaart en beseft bij zichzelf. Voor hem is een authentiek bewustzijn gelinkt aan het begrijpen van je eigen ware positie in de geschiedenis. Politiek bewust worden houdt dan in dat mensen tot hun *ware* politieke rol, hun *werkelijke* identiteit komen. Voor Marx betekent dit dat de arbeidersklasse zich bewust wordt van zichzelf als de agenten van geschiedenis⁶.

Marx beschrijft de politieke economie als de motor van de geest⁷. Voor hem is bewustzijn altijd van politieke aard, omdat het elke keer de uitkomst is van een politieke economische situatie. De gedachten van een persoon worden volgens hem gevormd door zijn of haar politieke en economische situatie. Een bekend citaat van hem luidt: *“Het is niet het bewustzijn van de mensen dat hun wezen bepaalt, maar, integendeel, het is hun sociaal wezen dat hun bewustzijn determineert”* (Tucker, 1978, p.4). Een voorbeeld daarvan is zijn onderzoek naar ideologie. Hij ziet de gedachten van personen over het leven en macht altijd als een product van de economische structuur of ideologie die op dat moment van toepassing is, wat resulteert in een zeker bewustzijn. Vanuit een marxistisch standpunt zijn alle culturele artefacten producten van bewustzijn en zodoende onderworpen aan deze ideologische druk (Cornell, 1981).

De complexiteit van politiek bewustzijn wordt onder andere verder uitgewerkt door Antonio Gramsci in zijn theorie over de culturele hegemonie. Culturele hegemonie houdt in dat een cultureel gediversifieerde samenleving gedomineerd kan worden door één sociale klasse, die met zijn waarden, normen en percepties de cultuur van de samenleving wilt manipuleren zodat hun wereldvisie, die van de regerende klasse, opgelegd wordt als de norm. Op die manier wordt dit door de bevolking waargenomen als een universeel geldige ideologie, die zegge de gehele samenleving lijkt te bevorderen, maar in feite enkel de regerende klasse bevoorrecht (Bullock & Trombley, 1999; The Columbia Encyclopedia, 1994). Volgens Hall et al. (1996) is de theorie van Gramsci over sociale verandering concreter en minder abstract dan Marx zijn theorie over productiewijze. Volgens hen redeneert Gramsci dat ‘sociale ontwikkelingen’ en ‘historische conjuncturen’ verschillende vormen van productie bevatten in plaats van één economische zoals Marx stelt. Hij ziet politieke bewustzijn niet weerspiegeld in een abstracte vorm van productie, maar eerder in verschillende sociale contradicties die vervat zitten in een sociale ontwikkeling.

Ondanks de verschillende definities die in voorgaande paragrafen aan bod gekomen zijn, zullen we ons voor deze paper baseren op de definities weergegeven in het stratumbewustzijnsmodel van Gurin

⁶ <http://www.marxists.org/glossary/> (26/07/2011)

⁷ Ibid.

et al. (1980) en het groepsbewustzijnsmodel van Duncan (1999). In volgende stuk bespreken we deze modellen meer uitgebreid.

1.1.2 Modellen van bewustzijn

Om tot politieke bewustwording te komen zijn verschillende stappen nodig, zo geeft de literatuur aan. Vooral in de psychologie is veel onderzoek gebeurd rond het proces van (politieke) bewustwording. Verscheidene modellen zijn opgesteld. Hieronder volgen drie relevante modellen die het proces van bewustwording behandelen binnen het kader van sociale bewegingen en toegepast kunnen worden op de leden van het MST.

Stratumbewustzijn

Een van de bekendste modellen is 'stratumbewustzijn' van Gurin et al. (1980). Daarin wordt politiek bewustzijn gedefinieerd als "*een set van politieke overtuigingen en actieoriëntaties die voortkomen uit een besef van gelijkheid met de eigen ingroep*" (Gurin et al., 1980 p.30). Vier dimensies van politiek bewustzijn worden in dit model geïdentificeerd: (1) 'identificatie met een groep'. Dit houdt in dat er een herkenning van gedeelde belangen ontstaat tussen de groepsleden, of een gevoel van een gemeenschappelijk lot; (2) 'machtsontevredenheid', of het geloof dat macht en invloed van één groep verhinderd wordt door een andere groep; (3) '*illegitimacy*', de overtuiging dat ongelijkheden gebaseerd op groepslidmaatschap onrechtmatig zijn; (4) 'collectieve actie-oriëntatie', wat inhoudt dat men collectieve inspanningen verkiest boven individuele actie om de relatief onrechtmatig lage status van de eigen *ingroup* tegen over de relevante *outgroup* te verbeteren.

Een centraal punt binnen stratumbewustzijn is het besef van de relatieve positie van verschillende groepen (i.e. strata of lagen) in een maatschappelijke machtsstructuur. De meeste studies van stratumbewustzijn zijn gericht op leden van ondergeschikte groepen, die onderdrukt worden of niet veel toegang krijgen tot macht en hulpbronnen in de samenleving (Gurin, 1985; Gurin et al., 1980). Verdere evidentie voor dit model is gevonden in meerdere empirische studies (Banks, 1970; Carmichael & Hamilton, 1967; Cole & Stewart, 1996; Dizard, 1970; Gerlach & Hine, 1970; Gurin, 1985; Gurin et al., 1980; Hall et al., 1972; Stone, 1968). Dit model lijkt relevant om de aanwezigheid van politiek bewustzijn na te gaan bij de leden van het MST. Dit omdat de vragen gericht zijn op de positie van ondergeschikte groepen tegenover andere groepen in een samenleving. Dit past in de context van het MST, waarbij de zwakkere groep van landloze werkers tegenover sterkere groepen in de samenleving staat, *in casu* de grootgrondbezitters en andere financieel machtige groepen.

Personal political salience

Een tweede theorie die focust op politiek bewustzijn is de *personal political salience* (PPS). Deze theorie stelt dat er belangrijke individuele verschillen zijn in de mate waarin personen afgestemd zijn op hun sociale en historische omgeving (Stewart & Healy, 1986). Een persoonlijke politieke *salience* of karaktertrek is een individuele variabele en beschrijft de “ *algemene neiging om persoonlijke betekenis te hechten aan sociale gebeurtenissen*” (Duncan & Stewart, 2007, p.145). In elke groep zijn er individuen die de sociale omgeving persoonlijk interpreteren. Zij hebben een hoge persoonlijke politieke karaktertrek. Dit blijkt uit verschillende studies een sterke voorspeller te zijn van politieke actie (Curtin et al., 2010; Duncan, 1999; Duncan & Stewart, 1995; 2007).

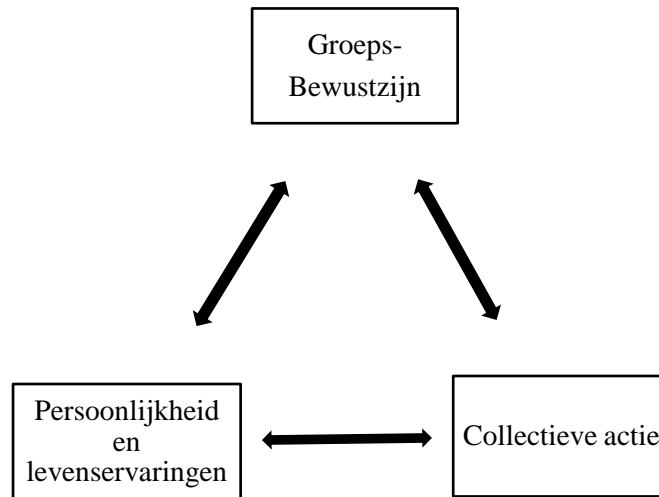
Eveneens vindt men in de studie van Duncan & Stewart (2007) dat groepsbewustzijn een mediator blijkt in de relatie tussen een persoonlijke politieke *salience* en activisme, gerelateerd aan de gepolitiseerde identiteit. Curtin et al. (2010) onderzocht welke eigenschappen een persoon met een PPS karakteriseert. Ze concluderen dat een openheid voor nieuwe ervaringen een bron van PPS is en daardoor een indirecte voorspeller van politiek activisme kan zijn. Deze theorie is interessant om na te gaan of sommige leden een politieke karaktertrek bezitten die hen tot een politiek bewustzijn leidt.

Groepsbewustzijn en collectieve actie

Zoals hierboven vermeld is, kunnen individuele verschillen een rol spelen in het bewustzijnsproces. Niet elke persoon is even vatbaar om tot een (politek) bewustzijn te komen. Psychologen hebben onderzoek gevoerd naar individuele verschillen in persoonlijkheid en levenservaring en die gebruikt om motivatie en engagement in collectieve actie te verklaren (Block et al., 1973). Deze traditie, die psychologen toelaat om activisten van non-activisten te onderscheiden op basis van individuele verschillen geeft echter geen informatie over de reden waarom deze individuele variatie geassocieerd wordt met collectieve actie (Duncan, 2010). In tegenstelling tot deze groep psychologen, zijn sociaal psychologen in hun onderzoek rond collectieve actie begaan met theorieën omtrent sociale identiteit (Tajfel & Turner, 1979). Zij geven wel motieven voor individuele participatie in collectieve actie. Echter, deze traditie negeert dan weer te veel individuele variabelen die kunnen verklaren waarom sommige groepsleden groepsbewustzijn ontwikkelen en anderen niet (Duncan, 2010).

Duncan (1999) biedt een oplossing en integreert beide perspectieven in één model gecentreerd rond groepsbewustzijn en collectieve actie. Het model, gepresenteerd in figuur 1, relateert persoonlijkheid en levenservaringen aan participatie in collectieve actie, zowel direct als indirect, door de ontwikkeling van groepsbewustzijn. Het diagram veronderstelt dat groepsbewustzijn als mediator optreedt tussen intrapersonlijke variabelen en participatie in collectieve actie (Baron & Kenny, 1986). Groepsbewustzijn wordt in dit model gedefinieerd als een gepolitiseerde groepsidentiteit. Dat houdt in

dat het individu een identiteit opgenomen heeft, die een kritische analyse bevat van de relatieve positie van zijn groep in de maatschappelijke machtshierarchie. De persoon wordt zich bewust van zijn politieke positie⁸.

Figuur 1⁹: Medational model van groepsbewustzijn en collectieve actie

Het model toont aan dat persoonlijkheid en levenservaringen een direct of indirect effect kunnen hebben op collectieve actie (Duncan, 1999). Een individu dat zich in een levensbedreigende situatie bevindt, kan het directe pad van levenservaringen naar collectieve actie volgen. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor leden van het MST die door bepaalde levenservaringen al een politiek bewustzijn ontwikkeld hebben, alvorens lid te worden van het MST.

Eveneens blijken generationele ervaringen een sterk effect te hebben op gedrag en persoonlijkheid. Stewart en Healy (1989) hebben een theorie ontwikkeld die argumenteert dat de kruising van een stadium in het leven met de sociale omgeving, langdurige effecten heeft op de psychologische ontwikkeling van de persoon. Ze stellen dat gebeurtenissen die voorkomen tijdens de jeugd van een persoon zijn fundamentele waarden en verwachtingen van de wereld determineert. Ervaringen tijdens de jongvolwassenheid daarentegen hebben een effect op identiteitsontwikkeling. Wanneer men de vroege middenvolwassen periode heeft bereikt, hebben ervaringen eerder een effect op gedrag dan op

⁸ Deze definitie is gebaseerd op drie sociaal psychologische theorieën: stratum-bewustzijn (Gurin et al., 1980), relatieve deprivatie (Crosby, 1976) en *nigrescence*-theorie (Cross, 1971; 1991; 1995).

⁹ Nota: Dit model is overgenomen uit *Motivation for collective action: Group consciousness as mediator of personality, life experiences, and women's rights activism* van Duncan (1999). Copyright 1999 by the International Society of Political Psychology.

identiteit. Ten slotte creëren gebeurtenissen tijdens middenvolwassenheid percepties die bij sommige mensen kunnen leiden tot een hervorming van henzelf. Deze theorie kan suggereren dat politiek bewustzijn vooral opgewekt wordt door levenservaringen tijdens de jeugd en jongvolwassen periode.

Daarnaast kan groepsbewustzijn de relatie tussen intrapersonlijke variabelen en activisme verklaren, wanneer de basisnoden van de activist vervuld zijn. Daarmee wordt bedoeld dat een persoon die zich niet (meer) in een levensbedreigende situatie bevindt, eerder tot een politiek bewustzijn en activisme komt door het groepsbewustzijn dat ontstaat wanneer men zich als groep verenigt. Dit kan gerelateerd worden aan inspanningen van het MST, die dit bewustzijn kunnen opwekken bij de leden. Evidentie in de literatuur wordt gevonden in twee artikels rond feministisch bewustzijn (Duncan, 1999; Duncan & Stewart, 2007). Dit bewustzijn blijkt de relatie tussen deelname in vrouwenrechten-bewegingen en bepaalde persoonlijkheids- en levenservaringvariabelen te beïnvloeden via lessen of bewustwordingsbevorderende groepen (Duncan, 1999).

Toch is het evenzeer mogelijk dat het proces omgekeerd verloopt, waarbij collectieve actie resulteert in groepsbewustzijn en zo de intrapersonlijke variabelen beïnvloedt. Dit hangt af van de context van de sociale beweging (Duncan, 1999; 2010). Een voorbeeld is een onderzoek van Agronick en Duncan (1998). Ze observeren bij hun respondenten persoonlijkheidsveranderingen als gevolg van hun participatie in een vrouwenbeweging.

1.2 Frame analysis

In volgend stuk bespreken we *frame analysis*, een multidisciplinaire sociale onderzoeksmethode die analyseert hoe mensen situaties en activiteiten begrijpen. *Frames* kunnen begrepen worden als interpretatieve kaders van personen met een visie over hoe iets opgevat of georganiseerd dient te worden (Goffman, 1974). Erving Goffman is de grondlegger van dit concept. Zijn inzichten zijn vooral in theorieën rond sociale bewegingen opgenomen (Desmarais, 2002; Snow et al., 1986; Snow et al., 1988; Renno, 2003). Volgens hem zijn sociale bewegingen dragers van geloof en ideologie. Ze hebben een groot aandeel in het construeren van betekenis bij hun participanten. Bewegingen worden succesvol geacht indien de *frames* van de leiders van de organisatie overeenkomen met die van hun participanten. Op die manier ontstaat er weerklank tussen beide partijen wat men *resonance* noemt. (Snow et al., 1986). Dit proces staat bekend als *frame alignment* (Snow et al., 1988).

Snow et al. (1988) zien *frame alignment* als een belangrijk element om tot mobilisatie in een sociale beweging en ruimer gezien sociale verandering in de samenleving te komen. Ze argumenteren dat wanneer individuen met elkaar in contact komen via lidmaatschap in een beweging, er dan *resonance*

en *frame alignment* ontstaat waardoor de groep transformeert van één *frame* naar een ander, bijvoorbeeld van een politiek onbewust *frame* naar een politiek bewust *frame* (Snow et al., 1986). Volgens hen moet binnen een sociale beweging de *framing* aan drie taken voldoen, om zo hun leden door bijvoorbeeld een politiek bewuste *frame* over te brengen, te mobiliseren. Daarvoor moeten ze aan de participanten in eerste instante het sociaal, politiek of economisch probleem identificeren (*diagnostic framing*). Vervolgens dienen oplossingen, strategieën en tactieken aangebracht te worden (*prognostic framing*). Tot slot moeten ze hen aanzetten tot actie om zo het sociaal probleem aan te pakken (*motivational framing*). Naast deze drie taken is het noodzakelijk dat het opgelegde kader van de leiders van een beweging relevant is voor de leefwereld van de leden.

Caldeira (2008) heeft *frame alignment* onderzocht binnen de organisatie van het MST. Hij vergelijkt de leden en leiders wat betreft hun objectieven en visie over het Braziliaanse platteland en de organisatie ervan. Op die manier onthult hij de spanningen tussen de *frames* van beide groepen, aangezien hij ondervindt dat de leiders de gemeenschap anders willen organiseren en interpreteren dan de leden zelf. De leden ambiëren namelijk meer materialistische en individualistische verlangens dan de collectieve doelen wat betreft landhervorming die de leiders van het MST vooropstellen (Caldeira, 2008). Eveneens komt hij tot de vaststelling dat de leiders af en toe de neiging vertonen om hun eigen belangen, interpretaties en voorkeuren als gedeelde waarden en betekenissen te articuleren in de organisatiestructuren van het MST, wat een verkeerd bewustzijn bij de leden kan opwekken.

Voor dit onderzoek kan *frame analysis* nuttig zijn om de politieke *frames* van de leden en leiders van het MST met elkaar te vergelijken, ten einde te analyseren wat de impact daarvan is op politiek bewustzijn.

1.3 Politiek bewustzijn binnen het MST

Het *Movimento Dos Trabalhadores Rurais Sem Terra* (MST) is opgericht in 1984 in Cascavel¹⁰ ter bescherming van de landloze boeren in Brazilië en is uitgegroeid tot de tweede grootste rurale massabeweging van Latijns-Amerika, met een geschat ledenaantal van 1,5 miljoen landloze boeren (Girardet, 2007). Het MST boekte gedurende de afgelopen drie decennia een gigantisch politiek succes op vlak van landhervorming door boeren en lokale volkeren samen te brengen en hen aan te zetten tot mobilisatie. Vroeger onderzoek rond de beweging doet uitschijnen dat het succes van het MST mede te danken is aan de uitgekiende organisatie van de beweging, hun politieke strategie rond landbezetting en mobilisatie en de begeleiding van de landloze bevolking (Caldeira, 2008, Vergara-Camus, 2009; Dataluta, 2008). Daarbij gebruiken ze protestmarsen om het probleem onder de

¹⁰ History of the MST, <http://www.mstbrazil.org/about-mst/history> (03/03/2011)

aandacht te brengen en aan te vechten tegen de regering, om uiteindelijk een transformatie van de samenleving te realiseren naar socialistisch model (Issa 2007, Wolford 2004).

Maar hoe en onder welke vorm politiek bewustzijn zich precies binnen het MST ontwikkelt en welke factoren van de organisatie daartoe leiden, lijkt een meer complexe zaak. Volgens Caldeira (2008) dient landbouwhervorming, het doel dat de beweging voorhoudt, als een breed concept te worden bekeken. Dit omdat de landloze werkers en boeren die het MST vervoegen, in eerste instantie denken aan het heroveren van hun ‘afgenomen’ land, zonder een echte visie te hebben over de sociale en politieke consequenties die aan de strijd verbonden zijn. De meerderheid van de boeren ambiëren in het begin meer materialistische en individualistische verlangens dan de collectieve doelen die het MST vooropstelt (Caldeira, 2008). Zodoende lijkt het de taak van het MST om een groeps- en politiek bewustzijn op te wekken bij de landloze werkers, en zo de individualistische en meer materialistische objectieven van deze groep te reduceren.

Deze karakteristiek, namelijk dat het MST symbool staat voor een collectief in plaats van in individueel overleven, is een sleutelfactor waarbij ze zichzelf onderscheiden van traditionele verenigingen in Brazilië. Het MST stelt dat leden van traditionele verenigingen individuele relaties hebben met de organisatie, terwijl leden van het MST zich in groepen engageren gebaseerd op gemeenschapsvorming en zo een hervormde visie ontwikkelen op de sociale organisatie van productie. In deze alternatieve visie van samenwerking is collectieve productie ‘een middel voor sociale strijd’ en wordt op die manier een groepsbewustzijn opgewekt (MST, 2002).

Daarnaast stelt de beweging dat ze voorzien in politieke vorming, de capaciteit van de leden om weerstand te bieden tegen de regering of de grondbezitters tracht te verhogen en klassebewustzijn poogt te ontwikkelen bij de leden. Het MST vindt solidariteit en dienstverlening aan het publiek goed sleutelementen binnen hun strategie, als een manier om politieke transformatie te integreren met economische overleven. Al deze factoren zouden volgens het MST leiden tot de ontwikkeling van een politiek bewustzijn bij haar leden (MST, 2002).

Uit onderzoek komt naar voor dat naast de reeds genoemde elementen in vorige paragrafen, de vestigingen die op de ingenomen stukken grond worden opgericht om er een leefgemeenschap op te bouwen, ook bepalend kunnen zijn voor het politiek bewustzijn van de leden. We bekijken dit aspect via een onderzoek van Wittman (2007), die één van de vestigingen, genaamd COOPAC, heeft onderzocht. Ze toont aan dat de leden via hun collectieve onderneming, zo politieke, sociale en economische voordelen verkrijgen. Samenwerking gaat voor hen verder dan economische productie om in hun levensonderhoud te voorzien. Het is evenzeer een manier om tot sociale en politieke verandering te komen (Wittman, 2007). Ze concludeert haar onderzoek met een citaat van het MST:

“[dat] vestigingen voorbeelden zouden moeten zijn van hoe het mogelijk is om de samenleving te organiseren op een andere manier, waarbij de rurale bevolking hun eigen lot kan bepalen. We willen aantonen dat een economische wereld georganiseerd kan worden, maar evengoed ook hoe nieuwe sociale relaties, zoals kameraadschap, solidariteit en een gevoel van opoffering voor het groter sociaal geheel gecreëerd kan worden“ (Concrab, 1998, p. 16-17).

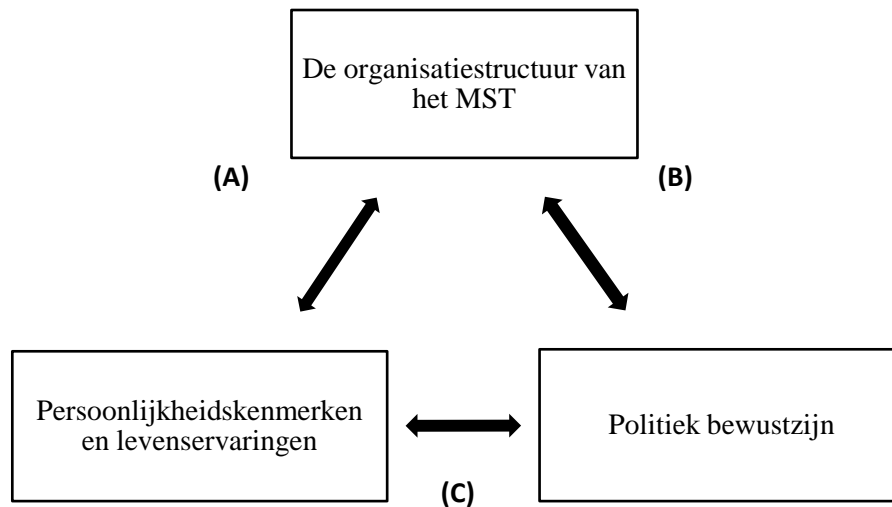
De COOPAC-coöperatie heeft een specifieke organisatie, waardoor iedereen kan bijdragen tot de coördinatie en de instandhouding ervan. De fysieke aspecten van de spelen daarin een cruciale rol. Wittman stelt dat de families gegroepeerd worden via zelfselectie en zo per groep hun eigen toekomst en samenwerking uitstippelen. De huizen van de leden bouwen ze dicht bij elkaar. Dit vergelijkt ze met traditionele vestigingen, waarbij huizen tot en met 2 kilometer van elkaar verwijderd konden liggen. De fysieke structuur van de COOPAC-vestiging heeft mee het succes ervan bepaald, aangezien het de flexibiliteit wat betreft organisatie, collectieve productie en sociale cohesie verzekerde. In andere landbouwcoöperaties, waar de huizen ver van elkaar gebouwd zijn, blijkt individuele productie de bovenhand te nemen (Wittman, 2007). Door de fysieke nabijheid van de leden in de COOPAC vestiging, ontstaat er dagelijkse interactie waardoor het groepsgevoel centraal staat en zo een groepsbewustzijn ontwikkeld kan worden.

Daarnaast omvat de vestiging een ‘sociale zone’, met onder meer een kerk, gezondheidspost en een school, waar ze lessen krijgen over politieke vorming, samenwerking, landbouwtechnieken en letterkunde. Ze engageren zich in debatten en discussies over de toekomstige vorm van de organisatie. COOPAC-leden zien zichzelf niet enkel als economische partners, maar eveneens als een gemeenschap. Ook de arbeidsverdeling, gebaseerd op een bepaalde productiestrategie, is specifiek kenbaar voor het MST. De meeste leden van de coöperatie krijgen een leiderschapsrol toegewezen voor een bepaald deel van de productie. Ze functioneren daarbij als coördinatoren, waardoor ze het gevoel hebben dat ze echt van belang zijn in het productieproces (Wittman, 2007). Al deze factoren bevorderen volgens Wittman terug het groepsbewustzijn, wat van cruciaal belang kan zijn tijdens acties waar ze opkomen tegen hun economisch en politiek onrecht.

Toch blijkt de coöperatie niet vrij van uitdagingen, want wat op papier een goed plan lijkt, is daarom niet even simpel om te zetten in de praktijk. Vooral problemen rond het behoud van de groepscohesie komen voor, aangezien iedereen graag de zaken op zijn eigen manier ingevuld ziet. Meerdere families hebben de coöperatie verlaten, omdat ze het moeilijk hadden met het gemeenschapsleven. Toch meent het merendeel van de leden dat collectief overleg bijdraagt tot een nieuwe sociale organisatie van productie met een hogere economische stabiliteit, in vergelijking met de families in de vestigingen die individueel produceren. Het brengt voor hen de ontwikkeling van bepaalde waarden naar voren waaronder solidariteit, het belang van constant bij te leren en het vertrouwen op anderen voor de eigen

overleving, allemaal vormen van groepsbewustzijn en belangrijke elementen voor de vorming van een politiek bewustzijn (Wittman, 2007). Het is interessant om na te gaan of de elementen die Wittman opsomt hetzelfde politiek bewustzijn opwekken bij de bevroegde respondenten van deze paper.

2 Conceptueel model

Figuur 2: Het politiek bewustwordingsproces van leden van het MST

Als we voorgaand literatuuroverzicht samenvatten komen we tot bovenstaand model rond het politiek bewustwordingsproces van leden van het MST, voorgesteld in figuur 2. Het model toont een wederzijdse relatie tussen drie elementen: de organisatiestructuur van het MST, persoonlijkheid en levenservaringen, en politiek bewustzijn. . Politiek bewustzijn wordt hierbij gedefinieerd als “*een set van politieke overtuigingen en actieoriëntaties die voortkomen uit een besef van gelijkheid met de eigen ingroep*” (Gurin et al., 1980, p.30). Gezien de verschillende perspectieven uit de literatuur, wordt gewerkt met wederzijdse beïnvloeding, omdat de juiste richting tussen de elementen niet duidelijk is.

We zien een relatie tussen persoonlijkheidskenmerken en levenservaring enerzijds en politiek bewustzijn anderzijds. Dit zowel direct (via pad C) als indirect, via de stimulatie van de organisatiestructuur van het MST (pad A en B). Dit laatste pad veronderstelt dat de organisatiestructuur van het MST als stimulator werkt tussen intrapersonlijke variabelen en levenservaringen, wat zo leidt tot politiek bewustzijn (Wittman, 2007). Eveneens kunnen we de situatie omdraaien door te veronderstellen dat de organisatiestructuur van het MST gerelateerd is aan politiek bewustzijn, op directe (pad B) en indirecte wijze (pad A en C), via de stimulatie van persoonlijkheidskenmerken en levenservaringen.

Het model veronderstelt onder meer een indirecte relatie (pad A en B) van intrapersonlijke kenmerken en levenservaringen naar politiek bewustzijn, via de organisatiestructuur van het MST. Dit

pad ziet politiek bewustzijn als resultaat van een individueel proces tot bewustwording, gestimuleerd door persoonlijkheidskenmerken en levenservaring, alsook door de organisatie van het MST waarin de werkers zich engageren. Bepaalde personen kunnen over een hogere *personal political salience* (Duncan&Stewart, 2007) beschikken, waarbij ze persoonlijke betekenis hechten aan sociale gebeurtenissen. Daarnaast is het mogelijk dat sommigen werkers door een ingrijpende levenservaring die hen wees op hun benadeelde positie in de samenleving, zo tot politiek bewustzijn komen. Dit is in lijn met de theorie van Stewart en Healy (1989) die argumenteert dat de kruising van een stadium in het leven met de sociale omgeving, langdurige effecten heeft op de psychologische ontwikkeling van de persoon. Dit pad suggereert dat de leden zich ergens wel bewust zijn van hun politieke positie, maar dat dit proces toch verder versterkt dient te worden door het MST, die via informatiesessies en andere technieken ingekapseld in hun organisatiestructuur de boeren hun politiek bewustzijn vervolledigen, zodat ze zouden overgaan tot politieke actie (Wittman, 2007).

Een tweede mogelijkheid houdt in dat dit politiek bewustzijn resultaat is van de organisatiestructuur van het MST zelf en dat persoonlijkheidskenmerken daarna eventueel een invloed uitoefenen op de ontwikkeling van politiek bewustzijn bij de leden. Dit pad suggereert dat de landloze werkers in eerste instantie lid worden van het MST om hun stuk grond terug te krijgen, zodat ze opnieuw hun werk kunnen hervatten, wat een puur economische en overlevingsstrategie is. Het feit dat deze landloze werkers als specifieke bevolkingsgroep benadeeld worden in de samenleving, maar dat ze dit via gezamenlijke actie met het MST kunnen veranderen, ontgaat hen in eerste instantie. Dit omdat ze enkel gefocust zijn op hun overlevingskansen en er weinig info over hun politieke situatie doorsijpelt tot op het platteland (Caldeira, 2008). Zo kan verondersteld worden dat de werkers zich enkel bij het MST voevoegen om zo een stuk grond te verkrijgen.

Pas nadat de landloze werkers zich geëngageerd hebben in het MST blijkt uit de literatuur dat ze een politieke en sociale transformatie door maken via een bewustwordingsproces van hun eigen politieke positie. Dit zou te danken zijn aan de inspanningen van het MST (Wittman, 2007). Die positie gaan ze als onrechtvaardig beginnen beschouwen, waardoor ze overgaan tot politieke actie, zoals meelopen in manifestaties en protestmarsen. Eveneens dienen ze zich te groeperen door met andere landloze werkers samen te wonen in een kamp of vestiging, waardoor je kan aannemen dat het MST een groepsbewustzijn opwekt, die de leden zo tot collectieve actie brengt. Deze gedachtegang is gebaseerd op het model van Duncan (1999), dat focust op groepsbewustzijn en collectieve actie.

Toch kan de situatie nog vanuit een andere invalshoek bekeken worden. Misschien waren de vorige onderzoeken omtrent dit onderwerp wel heel specifiek, door te focussen op casestudies bijvoorbeeld. Daarom kunnen we eveneens denken dat landloze werkers zich engageren in het MST omdat ze al een politiek bewustzijn hebben. Dit veronderstelt dan een directe relatie van politiek bewustzijn naar

persoonlijkheid en levenservaringen (Pad C), ofwel indirect via het engagement in het MST (Pad B en A).

Gebaseerd op het conceptueel model uit figuur 2 komen we uit tot volgende onderzoeksvragen:

Onderzoeksvraag 1: Ondervinden landloze werkers op een gegeven moment een politiek bewustzijn bij zichzelf?

Deelvraag 1: Welke definitie geven landloze werkers aan politieke bewustwording?

Deelvraag 2: Wat betekent politieke bewustwording voor de landloze werkers?

Als we peilen naar de invloed van het MST op haar leden, komen we tot de tweede onderzoeksvraag:

Onderzoeksvraag 2: Hoe draagt het MST bij tot het opwekken van politieke bewustzijn op bij hun leden?

Deelvraag 1: Is het opwekken van politiek bewustzijn bij de leden van het MST een bewust proces van de leiders en organisatie van de beweging?

Deelvraag 2: Is het opwekken van politiek bewustzijn bij de leden van het MST een onbedoeld gevolg van de specifieke organisatiestructuur en aanpak van de beweging?

De mogelijk invloed van persoonskenmerken en levenservaring wordt in de derde vraag weergegeven:

Onderzoeksvraag 3: Hoe versterkt het MST het reeds aanwezige politieke bewustzijn bij hun leden zodat ze zouden overgaan tot politieke actie?

Deelvraag 1: Welke persoonlijkheidskenmerken zorgen voor meer politiek bewustwording bij een lid?

Deelvraag 2: Kunnen levenservaringen het politiek bewustzijn van de landloze werkers opwekken alvorens ze toetreden tot het MST?

3 Methodologie

Aangezien dit onderzoek grotendeels gebaseerd is op de ervaringen en percepties van leden van het MST, blijkt kwalitatief onderzoek de beste keuze. We gebruikten drie verschillende onderzoeksmethodes, waaronder semigestructureerde interviews om een betere visie op de denk- en leefwereld van de leden te verkrijgen. Dit door hen te laten vertellen hoe zij het proces van gezamenlijk actie via het MST ervaren en interpreteren en of ze denken dat de beweging of andere invloeden hen politieke bewust maakt van hun positie (Rubin & Rubin, 1995). Daarnaast observeerden we hun leefwereld door een tijd mee te leven met de leden en deel te nemen aan verschillende activiteiten uitgedragen door de beweging. Hierbij werd aandacht besteed aan de betekenis en waarde de leden hechten aan het leven binnen het MST en in welke mate ze denken dat ze via dit ondernemingsschap resultaat kunnen boeken in hun strijd om grond. Eveneens was het een goede manier om te ontdekken hoe de organisatiestructuur van de rurale beweging in de praktijk wordt omgezet. Tenslotte bracht documentanalyse ons meer informatie over de werking van het MST.

De data zijn verzameld gedurende de maanden januari en februari 2012 in de deelstaat Ceará van Brazilië. In het totaal werden er semigestructureerde interviews afgenomen bij 24 leden van het MST. Hierbij is getracht om een evenredig aantal leden en leiders uit de verschillende niveaus van het MST te bereiken. Voor het verzamelen van de respondenten brachten we bezoeken aan één kamp (acampamento Frei Humberto) en vier vestigingen (assentamento Antonio Conselheiro, Zé Lourenço, Palmares en Lagoa do Mineiro), allemaal gelegen in het binnenland van Ceará. De andere respondenten bevonden zich in het vormingscentrum en het secretariaat van het MST, gesitueerd in Fortaleza. Via een sneeuwbalsteekproef werd getracht leden te vinden die bereid waren een interview af te nemen. Dit houdt in dat leden waarmee we in contact kwamen, ons bij andere personen die interessant konden zijn voor het onderzoek, gebracht hebben. Bij de selectie van de respondenten werd geprobeerd zo veel mogelijk variatie in leeftijd, geslacht, beroep, opleidingsniveau, familiale situatie, woonplaats en aantal jaren lidmaatschap met het MST te realiseren, om een scheve steekproef te vermijden. De uiteindelijke steekproef bevat negen vrouwen en twaalf mannen (zie beschrijvende tabel in Bijlage 1).

In totaal werden er twintig interviews afgenomen, waaronder vier dubbelinterviews. De kwalitatieve semigestructureerde interviews duurden ongeveer 45 tot 60 minuten per interview. Voor het opstellen ervan werd gebruik gemaakt van een topiclijst zodat alle belangrijke thema's aan bod kwamen (zie topiclijst in bijlage 2). Hierbij werden de onderzoeksvragen en het aansluitend theoretisch kader steeds in het achterhoofd gehouden. Op deze manier zijn alle interviews door een zelfde geheel van vragen gestuurd die onder meer peilden naar het succes en de organisatiestructuur van het MST, de veranderingen in het leven van de leden vóór en na lidmaatschap met het MST en de aanwezigheid

van het politiek bewustzijn bij de respondenten, gebaseerd op vragen uit het stratumbewustzijnsmodel (Gurin et al., 1980), waarbij we vooral aandacht gaven naar hun mening over hun positie in de maatschappij. De volgorde van de vragen werd niet strikt gehanteerd. Er werden ook bijvragen gesteld die inspeelden op de antwoorden van de respondent, zodat er ruimte bleef voor het aanbrengen van nieuwe elementen en de respondent zeker niet beperkt werd in het uiten van zijn mening en formuleren van antwoorden. Tot slot is er een drop-off afgenomen, om demografische kenmerken te bevragen.

Aan het begin van elk interview werd het onderzoeksonderwerp en het onderzoeksdoel duidelijk gemaakt en werd gevraagd naar de toestemming van de respondenten om het interview op band op te nemen. We verzekerden de anonimiteit van de geïnterviewde personen door het gebruik van initialen of een pseudoniem tenzij ze het geen probleem vonden dat hun naam gebruikt werd. Er werden enkel individuen geïnterviewd die gemotiveerd waren om deel te nemen aan dit onderzoek (British Sociological Association, 2004).

Ondanks de ondersteunende literatuur die we gebruiken voor dit onderzoek, werd toch gepoogd om de resultaten uit de antwoorden van de interviews te laten spreken. Dit omdat we geen a priori vastgelegd kader wilden behouden. Deze gedachtegang is gebaseerd op de *grounded-theory*-methode waar het cyclisch proces van theorievorming waarbij analyse en steekproeftrekking elkaar beïnvloeden, centraal staat (Mortelmans, 2007). Na interviews in een kamp of vestiging werd de informatie verwerkt en ontstond de mogelijkheid de vragenlijst grondig te evalueren en aan te passen waar nodig. Zo kon nog ontbrekende relevante informatie opgemerkt worden en konden meer gerichte vragen gesteld worden om zo rijkere aanvullende data te verkrijgen. Uiteindelijk werd er voor gekozen om de gegeven informatie van 21 van de 24 respondenten op te nemen in de analyse wegens te weinig rijke data bij de overige respondenten.

Een tweede onderzoeksmethode die gebruikt werd is participerende observatie. Deze methode is nuttig om primaire bronnen of data over een bepaald sociaal fenomeen te verkrijgen door als onderzoeker een tijdje het sociale leven en natuurlijke omgeving van een groep te delen. Op die manier wordt bijgeleerd over de manier waarop de sociale groep functioneert, waarbij men zo een *vision from within* ontwikkelt, een proces dat toelaat het fenomeen vanuit de ogen van de groepsleden zelf te zien (Vincke, 2007). De studie van Paul Lichterman over toewijding en voorstedelijk activisme in sociale bewegingen, is een mooi voorbeeld van deze techniek (Lichterman, 1995).

Tijdens het onderzoek brachten we enige tijd door in één kamp (Frei Humberto) en vijf vestigingen van het MST (assentamento Antonio Conselheiro, Zé Lourenço, Palmares, Lagoa Do Mineiro en Horizonte) alsook in het hoofdkantoor en vormingscentrum (Frei Humberto) van het MST van de

deelstaat Ceará. Door infosessies, bijscholingen, samenkomsten, vergaderingen en het leven in een kamp en vestiging bij te wonen, werd getracht meer informatie te verkrijgen over de werking en de organisatiestructuur van het MST en hoe die het politiek bewustzijn bij de leden kon bevorderen of opwekken.

Tenslotte pasten we documentanalyse toe om nog meer informatie te vergaren over de onderzoeksvragen. Via analyse van de documenten kunnen we de betekenissen reconstrueren van degenen die het materiaal hebben geproduceerd (Baarda et al, 2005). Bij dit onderzoek kwam deze techniek van pas om documenten die het leidinggevend team van het MST voorziet, te analyseren, om zo hun visie te ontdekken op de organisatiestructuur en werking. Op de website van het MST bijvoorbeeld, zijn heel wat documenten te vinden die hun visie en organisatiestructuur uitleggen. Maar ook andere websites en documenten boden nuttige informatie. Tevens analyseerden we documenten van de beweging zelf. Als laatste waren reeds uitgevoerde studies over het MST nuttig om de resultaten die we verkrijgen via de interviews en de participerende observatie, ermee te vergelijken. De geanalyseerde documenten zijn te vinden in bijlage 3.

3.1 Politiek bewustzijn

De gegevens en informatie rond politiek bewustzijn werden via semigestructureerde interviews bevestigd, waarbij een deel van de vragen op voorhand opgesteld zijn. Op die manier is het mogelijk de interviews te vergelijken en uit te maken wie zich politiek bewust is van zijn positie en wie niet (Mortelmans, 2009). De items van de stratumbewustzijnstheorie dienden als leidraad om dit te bepalen (Gurin & Townsend, 1986; Gurin et al., 1980; Henderson-King & Stewart, 1994; 1997). We gebruikten de vier dimensies van deze theorie: ‘identificatie met een groep’, ‘*illegitimacy*’, ‘machtsontevredenheid’ en ‘collectieve actie-oriëntatie’. De respondent moest bij de vragen aangeven in welke mate hij akkoord gaat of niet. We polsten of de landloze boeren zich politiek bewust zijn van hun plaats in de economische en politieke samenleving. Ook gebruikten we vragen met betrekking tot hoe en of dit bewustzijn al aanwezig was voor ze de beweging hebben vervoegd of als het proces pas op gang is gekomen na lidmaatschap bij het MST. We waren daarbij geïnteresseerd of de respondenten het gevoel hebben dat de beweging dit bewustzijn al dan niet gestimuleerd of opgewekt heeft.

‘Identificatie met een groep’ is bevestigd door te peilen naar de identiteit van de leden van het MST. Daarbij vroegen we hen wat hun beroep en positie is binnen het MST en of ze zich verenigd voelen met de andere leden van het kamp. Andere vragen waren gericht op het leven binnen het kamp, waarbij we nagingen of ze belang hechten aan het groepsleven en of ze daar een invloed van merken bij henzelf.

'*Illegitimacy*' werd onderzocht aan de hand van items die polsten naar oorzaken van armoedever verschillen en de positie van landloze werkers binnen de Braziliaanse samenleving. Een antwoordcategorie bevat oorzaken gerelateerd aan systeemobstakels en institutionele beslissingen. Het alternatief zet persoonlijke tekortkomingen (zoals motivatie, bekwaamheid en passend gedrag) voorop. Indien men het systeem als schuldige aanwijst, beschikt de respondent over een gevoel van onrechtvaardigheid (*illegitimacy*). Een item die dit weergaf is: "landloze werkers krijgen minder kansen en steun vanuit de samenleving dan andere groepen" (Greenwood, 2008). Wanneer men het alternatief kiest, wijst dit erop dat men de eigen positie legitimeert, aangezien ze zo menen dat ze hun eigen status kunnen veranderen indien ze de regels opvolgen (Gurin et al., 1980).

'Machtsontevredenheid' (*power discontent*) werd opgemeten door te polsen naar de tevredenheid over de invloed van de eigen groep tegen over andere groepen in de politiek en het alledaagse leven van de Braziliaanse samenleving (Gurin et al., 1980). Daarbij legden we hen verschillende groepen voor naast de eigen groep, zoals grootgrondbezitters, middenklasse en werklozen. De respondent moest dan aangeven in welke mate ze hen invloedrijk vinden of niet. Machtsontevredenheid wordt gerapporteerd indien men de eigen groep als te weinig invloedrijk aanstippen (Gurin et al., 1980; Greenwood, 2008).

Ten slotte werd 'collectieve actie-oriëntatie' onderzocht door aan de respondenten te vragen of een relatief betere positie en status van de eigen groep tegen over andere groepen in de samenleving bereikt kon worden door collectieve of individuele actie. Indien ze antwoordden dat collectieve actie effectief is, bezit de respondent een 'collectieve actie-oriëntatie'. Een andere vraag was: "Enkel als landloze boeren samenwerken, kan er iets gedaan worden aan hun ondergeschikte positie in de samenleving". (Gurin & Townsend, 1986; Gurin et al., 1980; Greenwood, 2008).

3.2 Organisatiestructuur van het MST

Om meer te weten te komen over de organisatiestructuur van het MST, hebben we leden (waaronder ook leiders) uit alle niveaus van het MST geïnterviewd. Daarbij stelden we de leiders vragen over hun visie op de organisatie, de manier waarop zij hun leden trachten te motiveren, te organiseren en op te leiden, zodat ze een politiek bewustzijn ontwikkelen dat hen in staat zet om politieke actie te voeren tegen hun onrechtvaardige situatie. Daarnaast vroegen we de leden hoe ze denken invloed te merken van de organisatie van het MST op hun leven en bewustzijn. De gerichte vragen naar de leiders en de leden van de beweging toe waren bedoeld om een duidelijk beeld te verkrijgen over hoe de organisatiestructuur in elkaar zit en welke voor- of nadelen dit oplevert voor de leden, de leiders en het opgelegd doel dat ze willen bereiken (Wittman, 2007; Desmarais, 2002; Desmarais, 2008; Caldeira, 2008). Eveneens was documentanalyse en participatieve observatie nuttig om dit aspect van het

onderzoek beter te begrijpen. Via het analyseren van documenten, uitgegeven door het MST was het mogelijk om dit, aan de hand van participatieve observatie, te vergelijken met de situatie die zich in de realiteit van het kamp en de vestiging afspeelt.

3.3 Persoonlijheidskenmerken en levenservaring

Persoonlijheidskenmerken en levenservaringen werden bevroegd. Naast leeftijd, opleiding en geslacht, hebben we bij persoonlijkheidskenmerken vooral gelet op *personal political salience*, of “*de mate waarin men persoonlijke betekenis hecht aan sociale gebeurtenissen*” (Stewart & Healy, 1986 p.145). Indien dit kenmerk bij respondenten gevonden werd, bestaat de kans dat ze sneller overgaan tot politieke actie en dus een politiek bewustzijn ontwikkelen, zelfs vooraleer ze lid worden van een rurale sociale beweging. Bij levenservaring polsten we naar gebeurtenissen in het verleden, vooraleer ze zich bij het MST aansloten, die bij hen een politiek bewustzijn over hun positie en situatie binnen de samenleving deed ontwikkelen. De antwoorden op deze vragen kwamen tot stand tijdens het vertellen van de respondent.

In wat volgt geven we de resultaten weer van deze paper, aan de hand van de ingewonnen data uit de interviews, participatieve observatie en documentanalyse.

4 Bevindingen

4.1 Context

In dit eerste luik van de bevindingen geven we de organisatiestructuur van het MST weer, meer bepaald de aspecten die het politiek bewustzijn van de leden kunnen opwekken. Hoewel de gehele sociale beweging politieke standpunten en doelen inneemt, zijn er toch bepaalde elementen die meer invloed lijken te hebben op het bewustzijn van de leden. Uit de afgenomen interviews, documentanalyse en observatie blijkt dat dit voornamelijk de strijd (*a luta*), de interne organisatie van het MST (de bezetting, het kamp en de vestiging) en ten slotte het onderwijs is. We zullen deze elementen vanuit een positief standpunt bespreken, gezien we geïnteresseerd zijn in de aspecten die net wél een politiek bewustzijn stimuleren. In het tweede deel van de analyse gaan we bij de leden na, via ingewonnen informatie uit de interviews en de participatieve observatie, of deze elementen wel degelijk dit effect hebben op hen.

4.1.1 De strijd

Het MST stelde vanaf het begin zijn voornaamste doel voorop, namelijk landhervorming bereiken en daarbij afhankelijke relaties met partijen, regeringen en andere instituties te doorbreken (Fernandes, 2009)¹¹ De nood aan land heeft naast het aspect van bezit en hervorming in concrete zin eveneens een politieke betekenis, namelijk een transformatie van de samenleving (Harnecker, 2003). Al deze facetten samen representeren *a luta*, de strijd, die volgens het MST in elk aspect van haar organisatie terug te vinden is. Volgens Clarice (30 jaar, militant, Fortaleza), “*is het belangrijkste binnen het MST de strijd op alle niveaus van de organisatie en blijft dat altijd verder duren*”. Dat is een belangrijk punt binnen het MST, dat de strijd niet stopt na het bezetten van een stuk land, maar dat het blijft doorgaan, waarbij ze ijveren voor een menselijk bestaan voor de arme plattelandsbevolking (Deborah, 2007).

“De strijd om land is niet genoeg, we moeten een transformatie van de staat hebben. Het is een strijd om het platteland, om school, om gezondheid, de strijd gaat om meer dan land, het zijn strijden die een emancipatie eisen voor ‘menselijk zijn’, een van de principes van het MST. Kritisch en zelfkritisch zijn” (Bebeto, directie, 24 jaar)

Gezien de Braziliaanse regering en vooral de media het MST trachtte te isoleren van het publieke debat of hen “weergeven als onruststokers of vagebonden” (Francisca, militant, 24 jaar), is het MST beginnen druk uit te oefenen op de regering, om zo hun doelen te bereiken. Via protestmarsen worden relevante publieke plaatsen (zoals INCRA) in de stad bezet (Harnecker, 2003). De protestmarsen

¹¹ Dit aspect wordt ook aangegeven door een militant (Marcel, 36 jaar).

dienen om de negatieve campagne van de rechtse partijen te onderdrukken en om aandacht te roepen voor de probleemsituatie. Eveneens trachten ze de mensen bewust te maken van de nood voor agrarische hervorming en wordt er gestreden voor praktische zaken (Harnecker, 2003).

Interviewer: *“Heeft dit [de protestmarsen] invloed op de regering denkt u?”*

“Ja, zeer zeker. Omdat, door de marsen, hebben we een middel om te communiceren, om staats- en nationaal vlak. Als het MST mensen mobiliseert, en opkomt voor hun rechten, en dat zo toont aan de mensen, heeft dat een invloed op de regering he.” (Hermioso, coördinator van een vestiging, 34 jaar)

Op dezelfde wijze is de strijd zichtbaar tijdens het innemen van een stuk grond dat bezit is van een grootgrondbezitter. De leden trachten weerstand te bieden, door het niet terug af te staan aan de bezitter en proberen op die manier er een gemeenschap op te bouwen. Net als protestmarsen representeert dit een meer directe stimulans van politiek bewustzijn, gezien de leden rechtstreeks geconfronteerd worden met het onrecht in de samenleving en het doel die het MST verkondigt, namelijk landhervorming en een sociale transformatie van de staat (Harnecker, 2003). Dat blijkt uit de interviews, waarbij de respondenten vooral bij deze vragen vertellen waarom ze opkwamen voor hun onrecht en wat het eigenlijke doel is dat het MST en hezelf willen bereiken.

Toch vinden we de stimulatie van bewustzijn door strijd evenzeer via indirecte wegen terug. Het MST probeert de leden namelijk ook te vormen in het dagelijkse leven. Daar leren ze de mensen dat alles bereikt kan worden door ‘te strijden’, waarmee het MST een nieuwe visie en manier van denken tracht te ontwikkelen bij de leden (Harnecker, 2003). Volgend citaat geeft dit weer:

“Een opleiding is niet altijd nodig om de politieke vorming te krijgen. De mensen kunnen vaak hun vorming krijgen in het dagelijkse leven in het kamp en deel te nemen aan de marsen, dat zijn de eerste stappen in een politiek bewustzijn voor de leden. Erna kunnen ze nog scholing volgen. Dan zijn er ook samenkomsten, vorming van politiciers die naar het MST komen en meehelpen met de vorming. Maar de strijd, het kamp en de marsen zijn de eerste stappen van politiek bewustzijn” (Clarice, militant, 32 jaar).

Een volgend belangrijk element van de strijd, dat opviel tijdens de observaties, is dat *“het MST alle beslissingen collectief neemt”* (Marcel, militant, 30 jaar). Daarbij helpt iedereen elkaar, zelfs op financieel vlak, gezien de militanten en directie geen loon ontvangen voor het werk ze verrichten voor de beweging. Door zo te focussen op samenwerking en solidariteit, wilt het MST dat hun leden hun individualistische cultuur overwinnen. Dit onderscheidt hen van andere rurale bewegingen, die veelal de directe belangen van deze groepen verdedigen, zoals het persoonlijk bezitten van een stuk land (Harnecker, 2003). Het MST promoot massastrijd, gezien volgens hen enkel zo sociale veranderingen

mogelijk zijn. Daarbij zien ze de sterkte van het volk in hun capaciteit om zich te verenigen, organiseren en te mobiliseren (Caldart, 1997).

“Onze strijd is geen individueel iets, het is een strijd van iedereen, omdat we strijden voor een sociale transformatie, waarbij iedereen recht heeft op grond, water, voedselsoevereiniteit, gezondheid, educatie en een waardig leven” (Francisca, militant, 24 jaar).

Evenzeer gaat de strijd van het MST niet enkel over landhervorming en politieke verandering. Naast de wil om een culturele en politieke identiteit bij hun leden te creëren, een nieuwe samenleving en een nieuw economisch systeem op te stellen strijdt het MST voor praktische verbeteringen op het platteland, waaronder basisbehoeften zoals grond, water, voedsel, gezondheid en educatie. Al deze factoren zijn belangrijk voor het gevoel van eigenwaarde en gelijkheid met andere groepen die de landloze werker bij zichzelf dient te ontwikkelen, om zo een waardig bestaan te leiden (Harnecker, 2003).

4.1.2 Interne organisatie

Bezetting

Een eerste stap in het realiseren van landhervorming is het bezetten van een stuk grond. Dit vormt het voornaamste instrument van druk tegen de economische en politieke macht van de landeigenaars, uitgedragen door het MST:

“Afhankelijk van de situatie kan de bezetting en vervolgens de strijd tegen de bezitter van het land, zwaar en langdurig of kort en gemakkelijk zijn. Alles hangt af van de reactie van de grondbezitter, de fysieke, legale en socio-politieke condities van de plaats en de steun van de staat” (Clarice, militant, 30 jaar).

Zoals weergegeven in vorige paragrafen over de strijd, gebeurt dan de eerste vorming van het politieke bewustzijn bij de werkers (Harnecker, 2003). Landloze families marcheren in stilte naar een stuk grond¹² en bezetten het geweldloos. Dit gebeurt onder begeleiding van militanten die deel uitmaken van de brigade van de regio. Zij moedigen hen aan om de bezetting samen te realiseren, waarbij ze de families op de hoogte brengen van het onrechtvaardige landbeleid, hun positie binnen de samenleving en de mogelijkheid op een beter leven:

“Het MST gaat naar de boeren in de gemeenschappen, om hen aan te moedigen, het voorstel uit te leggen om land in te nemen, dan begint het proces van formatie van politiek bewustzijn,

¹² Dit stuk grond mag al twee jaar geen sociale functie meer vervullen, maar is wel nog eigendom van de staat of een private bezitter.

de boeren zijn niet voorbereid op deze strijd, het MST moet dat doen. Ze leggen elke stap uit en het belang ervan. Een proces dat van de bezetting naar de staat gaat “ (Bebeto, directie, 24 jaar)

Ondanks het feit dat bezetting van een stuk land tegen de bestaande wetten ingaat, verdedigen velen het proces toch als legaal, gezien de huidige situatie volgens hen onrechtvaardig is tegenover de plattelandsbevolking. Evenzeer is het een manier om de legaliteit die er op dat moment heerst, in vraag te stellen (Harnecker, 2003). Zo antwoordt een *assentado* het volgende op de vraag of dit proces legaal is:

“Ik denk legaal, omdat de grond niet productief is he. Er werkte niemand op de grond. En ik denk dat het goed is dat die grond werd gebruikt om veel mensen hun overleving te geven, he. Daarom denk ik dat het iets legaal is. Omdat het voor de overleving zorgt van zoveel personen, terwijl ervoor voor één persoon, de patron” (Hermioso, coördinator van een vestiging, 34 jaar)

Naast het objectief overwinnen van een stuk land, representeert de bezetting subjectieve overwinningen bij de landloze boeren. Het is een uitdrukking van georganiseerde opstand en een vorming van klassenbewustzijn, waarbij het de angst, conformisme en hun gewoonte om altijd te gehoorzamen aan een hogere macht, vermindert. De bezetting van land is een constante strijd tegen kapitaal, onteigening, uitbuiting en uitsluiting door meer gegoede groepen met materialistische belangen. Voor de leden van het MST is de confrontatie tijdens het bezetten van grond een ervaring die kan bijdragen tot de ontwikkeling van hun klassebewustzijn, door het verschil te zien tussen enerzijds onproductieve stukken land en een bourgeoisie die steun krijgt van de politie en anderzijds door de landloze boeren op een collectieve en georganiseerde manier te zien strijden (Harnecker, 2003).

Het bezetten van een stuk land is voor de landloze werkers een aanzet tot het veranderen van hun denkwijze en visie, waarbij oude waarden zoals individualisme en conformisme worden vervangen door nieuwe waarden waarond ‘leven en werken’ die het MST tracht te stimuleren (Harnecker, 2003). Daarnaast bouwen de landloze werkers aan een nieuwe identiteit. Wanneer ze de beweging betreden, krijgen ze een nieuwe naam: ‘landloze boer’. Ze laten hun anoniem leven achter zich. Dit komt ook voor in de interviews, waarbij een *acampada* vermeldt dat ze *“na toetreding tot het MST de identiteit ‘boer’ heeft gekregen”* (Maria, 55 jaar). Tenslotte leren ze het (persoonlijk) belang van georganiseerd te zijn in te zien doordat ze de bezetting altijd in groep ondernemen, met verschillende families samen. Als ze de acties individueel ondernemen, zou de samenleving hun crimineel noemen. Maar omdat het een georganiseerde groepsactie is, neemt de samenleving een ander standpunt in (Harnecker, 2003).

Acampamento

Na de bezetting is het oprichten van een kamp (*acampamento*), bestaande uit barakken, en het uitbouwen van landbouwactiviteiten en een gemeenschap met de andere families het belangrijkste doel. Het kamp heeft drie voornaamste functies: druk uitoefenen op de autoriteiten die verantwoordelijk zijn voor landbouwhervorming, de landloze boeren vormen en hen gemobiliseerd houden, en de publieke opinie bewustmaken van de strijd om land (Stedile & Sérgio, 1999). Een directielid van het MST geeft de beginsituatie van het kampleven mee:

“Een eerste punt als ze in een kamp gaan, dan hebben ze geen perspectief, ze waren voor een patron aan het werken, ze zijn gewend om onder mandaat te werken, anderen die zeggen wat ze moeten doen; ze zijn analfabeet, ze werken elke dag onder iemand anders, ze hebben nog geen politiek bewustzijn. De boeren voelen zich goed en veilig binnen het MST. De strijd tijdens kamp is een directe confrontatie met de patron, politie, pistoleiros, tegen hun eigen staat, hun eigen justitie. Dat is heel sterk en belangrijk. Erna komen de strijd om gezondheid, school, tijdens de periode van de vestiging” (Bebeto, militant, 24 jaar)

Kampen zijn ideale plaatsen om het organisationele proces van het MST tot uiting te laten komen. Toch geeft een militant aan dat het op dit ogenblik wat ontbreekt aan planning en organisatie bij de de kampen (Francisca, militant, 23 jaar). Je hebt namelijk een zeer goede interne organisatie nodig om zo'n grote groep mensen te laten overleven in een kamp. Bijvoorbeeld, wanneer landlozen een kamp opbouwen, organiseren ze zichzelf in groepen of families. Een probleem hierbij werd dat wanneer de werkers al familie waren vóór de bezetting, ze om het minste motief discussies hadden. Daarom zijn de meeste kampen opgebouwd uit groepen van 20 tot 30 families uit verschillende regio's. Dit creëert een dynamische interactie, gezien ze zo meer de plicht voelen om samen te werken. Deze structuur is een kenmerk van de organisatie van het MST en dient te worden behouden. Op die manier beginnen de boeren hun individualisme te overwinnen, iets wat typisch is voor deze groep en ontwikkelen ze meer collectieve waarden (Harnecker, 2003; Stedile & Sérgio 1999).

Het kamp biedt mogelijkheden tot socialisatie, zelforganisatie en collectief leven. Tevens is het een manier om (zich) te leren organiseren. Het samenleven en werken in groep is daarboven de enige manier om te overleven binnen het kamp en om de overleving van het kamp te garanderen (Stedile & Sérgio, 1999). Zo blijkt ook uit de interviews waar een *acampado* vermeldt dat *“het al moeilijk is om in groep een project te kunnen opstarten, laat staan individueel, wat voor hem onmogelijk lijkt”* (Francisco, *acampado*, 30 jaar). Toch vermelden velen dat het leven er hard en zwaar is, en zo verlaten er altijd boeren het kamp omdat ze te veel moeten doen voor inkomsten en overleving of omdat ze niet samen kunnen leven met andere families¹³.

¹³ Informatie uit interview met Maria, *acampada*, 55 jaar

Uit de observaties en interviews komt naar voor dat de militanten een grote rol spelen in het hervormen van de perspectieven van de landlozen en het aanleren van vaardigheden. Vanaf het begin begeleiden ze hen in het oprichten van hun kamp. Daarbij tonen ze wat de beste organisatievorm als gemeenschap is, zowel in het dagelijkse leven als in de productie. Daarnaast moeten de boeren leren luisteren naar elkaar, discussies voeren, hun eigen visie verdedigen, leren stemmen op voorstellen, allemaal elementen die het leven van de gemeenschap kunnen verbeteren en zo tot een groepsbewustzijn leidt (Harnecker, 2003).

Afbeelding 1 en 2¹⁴ tonen een *noite cultural*. Dat zijn culturele avonden die de militanten regelmatig organiseren in het kamp. De militanten (de persoon rechts en links op de eerste afbeelding die de vlaggen van het MST vasthouden) brengen verhalen, muziek en poëzie gerelateerd aan het MST. Via deze weg vertellen ze de boeren meer over het belang van de strijd voor een beter leven, vaak met revolutionaire strijders zoals Che Guevara als boegbeeld. Zoals te zien op de afbeelding nemen de *acampados* (bewoners van een kamp) zelf ook deel aan de avond, door mee verhalen voor te lezen en met de vlag van het MST te zwaaien, zoals te zien op afbeelding 2.

Tevens is duidelijk op afbeelding 1 dat de militant rechts de groep *acampadas* in de ban houdt met zijn verhalen. Daarbij creëren de militanten een inspirerende setting met kampvuur en symbolen van het MST en de strijd, afgebeeld op de vlaggen. Ten slotte willen ze het kamp tijdens zo'n avonden samenbrengen, wat ook op de afbeeldingen te zien is. Dit maakt duidelijk dat de militanten het politiek en groepsbewustzijn, aan de hand van bovengenoemde factoren, bewust trachten op te wekken bij de boeren. Toch zie je op de eerste afbeelding dat enkele personen links wat afwezig lijken. Deze observatie werd bevestigd in de interviews, waar enkele van hen aangaven dat ze niet altijd begrijpen waarover de militanten praten.

Afbeelding 1

Afbeelding 2

¹⁴ Deze afbeelden representeren een culturele avond, georganiseerd door de militanten (persoon rechts en links op de eerste afbeelding die de vlag van het MST vasthouden), waarbij verhalen verteld werden aan de *acampados* over het MST en hun politieke doelen. (*acampamento* Frei Humberto, Ceará, Brazilië, 03/01/2012).

Assentamento

“Wanneer het stuk land onteigend is en geen titel meer heeft en het dus in principe van niemand bezit meer is behalve van de regering, gaan de landbouwers zich permanent settelen op de stukken land” (Clarice, militant, 30 jaar).

Die landbouwgemeenschappen worden *assentamentos* of vestigingen genoemd¹⁵. Dit is de volgende stap in het landhervormingsproces. Afhankelijk van de economische kansen, de kwaliteit van het land en de regionale verschillen bestaat er een grote variëteit tussen de vestigingen binnen het MST. Toch zijn er bepaalde algemene zaken die ze met elkaar delen, waaronder de aandacht voor de organisatie van het leven en de productie, waarbij de focus wordt gelegd op de verbetering van het leven in zijn geheel. De *assentados* (bewoners van een assentamento) streven naar betere gezondheid, opleiding, voedselvoorziening en behuizing. Dit verschilt van een kamp, gezien de focus daar meer op basisaspecten van het leven ligt.

Toch is de structuur wat betreft collectief leven ongeveer hetzelfde als het kamp, maar op grotere schaal. Er wonen meer gezinnen in een vestiging, gezien sommige zich er pas settelen na de kampperiode, en dat vereist een grotere organisatie. Zodoende is elke vestiging onderverdeeld in groepen (associaties), met elk hun coördinator. De meeste vestigingen bevatten een school, kerk, gezondheidspost en andere voorzieningen. We bezochten ook twee maal een radiostation in de vestigingen¹⁶. Daarin worden programma's uitgezonden, door de *assentados*, waar de actualiteit, nieuws over het MST en het leven op de vestiging onder andere in voorkomt. Deze informatie haalt men vaak uit de krant die het MST iedere maand publiceert. De radio kan een belangrijke functie dienen voor het politiek bewustzijn, gezien sommige ongeletterde *assentados* zo toch op de hoogte blijven van de actualiteit.

Iedere familie beschikt over een eigen stuk land om te produceren voor eigen consumptie. Andere stukken grond zijn collectief, voor de productie en inkomsten van de hele vestiging. Deze wisselwerking zorgt ervoor dat de leden hun eigen werk leren waarderen op hun individueel stuk grond, maar ook het collectief werk hoog in het vaandel houden door het gemeenschappelijk stuk grond. Dit laatste aspect kan leiden tot een hoger groepsbewustzijn. Al geeft een voormalig coördinator (João, ex-coördinator, nu *assentado*, 65 jaar) van een vestiging aan dat het collectief werk niet altijd vlot verloopt, omdat sommige werkers zich niet kunnen vinden in deze productievorm en enkel willen werken voor zichzelf en hun eigen familie.

Om het leven binnen de vestiging vlot te doen verlopen, verdelen de *assentados* zich in werkgroepen rond arbeid, voeding, gezondheid, onderwijs, enzovoort. Dat initiatief komt vanuit de leden die zich

¹⁵ Een vestiging bestaat uit een groep van families die samenwerken op een stuk ingenomen grond en gebruiken het land voor landbouwproductie (Stedile & Sérgio, 1999).

¹⁶ Een in Itarema en één in Palmares

willen engageren voor de vestiging. Één persoon per werkgroep wordt verkozen als verantwoordelijke of coördinator. Die persoon leidt de vergaderingen en is de spreekbuis naar militanten van het MST. Daarnaast gebeuren er regelmatig algemene vergaderingen om de interne werking van het kamp te bespreken. De principes die men tracht te volgen zijn gericht op democratie, taakverdeling, collectieve participatie en gedeeld leiderschap. Na enige tijd zijn die geïntegreerd in het dagelijks leven van de leden (Harnecker, 2003).

De taak van de militanten is minder groot gezien de boeren gedurende de kamperiode veel van hen geleerd hebben. Een vestiging leeft vrij autonoom, al blijft de bijstand van het MST beschikbaar wanneer nodig. Zo heeft de directie documenten opgemaakt met richtlijnen over hoe de vestigingen het best te organiseren¹⁷. Er zijn geregeld vergaderingen met de militanten over de mogelijkheden en moeilijkheden van de vestiging. Dit gebeurt voornamelijk met de coördinatoren die de verantwoordelijkheid op zich nemen. De militanten fungeren als ‘technisch team’, die over ‘technische’ talenten beschikken om de vestiging vooruit te helpen. Bijvoorbeeld, een socioloog kan sociaal technische hulp bieden.

Tijdens zo’n reünie, bijgewoond in de vestiging Horizonte (zie foto bijlage 4), konden we uitmaken dat vooral de hoofdcoördinator van het onderwerp ter discussie, het woord nam en de rest vrij stil bleef. Hun houding gaf ook blijk van gelatenheid, gezien niemand nota’s meehad met discussiepunten en velen moeite hadden om de aandacht erbij te houden. Eveneens waren enkel de coördinatoren aanwezig, terwijl de vergadering in principe open is voor elk lid van de vestiging. Dit heeft onder andere te maken met hun verleden, waardoor de landloze werkers niet gewend zijn om veel te onderhandelen, maar eerder om te werken, “*omdat praten volgens hen toch geen verschil maakt*” (Messias, directie).

4.1.3 Onderwijs binnen het MST

Het onderwijs vormt een kernpunt van de organisatie van het MST. Het wordt door hen beschouwd als een sleutelfactor voor de ontwikkeling van een politiek bewustzijn¹⁸. Een directielid verklaart daarbij “*dat de vormingen van het MST, de nationale school Florestan Fernandes en samenkomsten met leden van andere sociale bewegingen in Latijns-Amerika heel belangrijk zijn voor het politiek bewustzijn...Je hebt verschillende cursussen he, over de realiteit van Brazilië, over de realiteit van Latijns-Amerika, over politiek bewustzijn*” (Bebeto, directie, 24 jaar). Vanaf het begin is de beweging al begaan met het opleiden van de landloze werkers, die vaak weinig of geen school genoten hebben in

¹⁷ Document: Cartilha de Apoio I (Programa de formação para a cooperação e organização dos assentamentos) Publicação dos Setores :MST Setores de Produção, Cooperação, Meio Ambiente e Formação 1e edição – oktober 2008

¹⁸ Ibid

hun jeugd. Het voornaamste doel daarbij is om het schoolleven te verenigen met het kampleven. De traditionele manier van lesgeven is volgens het MST een middel om de ideologie en de gewoontes van de regerende klasse te reproduceren, een machtig instrument van het kapitalistisch systeem. Uit geanalyseerde documenten¹⁹ kunnen we vaststellen dat hun onderwijs meer focust op de integrale participatie van kinderen en volwassenen, op de voorbereiding van een nieuwe samenlevingen wereld. “Het MST wilt een leermethode brengen die de noden van de boeren beantwoordt”²⁰ (Martha Harnecker, 2003). Daarbij baseren ze het onderwijs op volgende principes: (1) vorming met de realiteit als vertrekpunt; (2) Leraar en leerling zijn elkaars gelijken die samenwerken en elkaar dingen aanleren; (3) voorbereiding op voor zowel mentaal als manueel werk; (4) de waarden solidariteit, kameraadschap, collectief werk, verantwoordelijkheid en respect in het opleidingsprogramma integreren; (5) de integrale ontwikkeling van de persoon in rekening nemen; (6) condities creëren die noodzakelijk zijn voor de leden om zich te ontwikkelen in elke richting.

Het idee om mensen te vormen begint bij het leren schrijven van hun eigen naam. Dit lijkt een belangrijke stap om zelfrespect en een eigen identiteit te ontwikkelen en later politiek bewustzijn. Het MST ziet hierin namelijk een beginpunt bij de leden om hun eigen belangen voorop te stellen en zo agenten te worden van sociale transformatie (Harnecker, 2003). Uit de afgenomen interviews blijkt dit een heel belangrijk aspect, gezien de werkers met trots hun naam zelf wilden schrijven. Tevens is het de taak van het MST om de volwassenen die weinig of geen onderwijs genoten hebben, toch aan te zetten om alsnog te beginnen, door hen te overtuigen dat ze bekwaam zijn om iets te verwezenlijken op dat vlak. Dit blijkt geen eenvoudige taak te zijn, zo stelt een militant “*omdat de boeren niet geloven dat dit zal lukken en zij in de eerste plaats enkel bezig zijn met hun huis en werk*” (Tereza, militant²¹).

“Maar het onderwijs op het platteland is vandaag een soort politiek. Lula heeft scholen geïnstalleerd op het platteland, daarom is het mogelijk. Het is een school van de regering, maar het MST ontwikkelt een programma binnen deze school, gefocust op theorie en praktijk, dat is verschillend met het traditioneel systeem” (Antonio José, directie, 37 jaar)

Een volgend belangrijk punt is de wisselwerking tussen theorie en praktijk, zoals aangegeven in bovenstaand citaat. Wat geschreven is, dient in praktijklessen te worden bevestigd. Zo trachten ze de school te organiseren zoals een gemeenschap. Op die manier leren ze over de organisatie van een vestiging. Een ander voorbeeld is de aanleg van een moestuin in de school, wat we in de *assentamento* Antonio Conselheiro hebben gezien (zie foto bijlage 4). “*Zo is het mogelijk dat de leerlingen kennis*

¹⁹ Ibid en document: O que queremos com as escolas dos assentamentos, Caderno de Formação, N° 18, São Paulo, 1999, p. 3 en Harnecker, M. (2003). Landless people: building a social movement. *Editora Expressão popular*. (documenten geraadpleegd in januari 2012 in het secretariat van het MST in Fortaleza).

²⁰ Edgar Kolling, algemene coördinator voor het Nationaal Collectief voor Onderwijs, interview door Luis Acevedo Fals, Santa Catarina, Brazil, Mei 2001.

²¹ Interview afgenomen op 9 februari, in vestiging ‘Antonio Conselheiro’, Ceará, Brazilië

verwerven over de productie van gewassen. Daardoor krijgen ze meer respect voor zichzelf en voor het boerenleven, ze leren hun eigen identiteit tegenover anderen waarderen” (Tereza, militant)²² wat een militant opmerkt die coördinator is van het project. We konden wel bemerken dat, ondanks de kinderen heel wat bijleren tijdens deze praktijklessen, ze het als een speeluurtje opvatten tussen de theoretische lessen door, waardoor het doel die het MST met dit initiatief wilt bereiken, misschien niet op directe manier wordt overgebracht.

De leerkrachten hebben een prominente rol binnen het onderwijs. De regel is dat iedere leerkracht in de gemeenschap leeft en een technische opleiding volgen, maar evenzeer een politieke vorming hebben (Harnecker, 2003). De leerkrachten trachten hetgeen ze aanleren, te relateren aan het leven in de vestiging, waarbij ze de geschiedenis van de regio integreren in de lessen Portugees, geschiedenis en geografie, evenals informatie over de maatschappelijke structuur in Brazilië²³. Veelal is er een samenwerking tussen de staat en het MST bij zo’n scholen. De directrice die we geïnterviewd hebben in de staatsschool van vestiging *Antonio Conselheiro* sprak over volgende zaken:

“De kinderen leren alles tijdens de projecten en in alle andere disciplines. Ze leren de eerste letter, hun eigen naam, in de lessen geschiedenis en geografie leren ze vooral over het verhaal van Ceará, en een beetje van Brazilië. Versta je? Ze leren hun eigen geschiedenis, waar ze wonen, over hun eigen regio, ze krijgen een vorming over alles, voornamelijk ook tijdens de les Portugees. Dit is wel een programma van de regio maar er zijn projecten binnen onze school in samenwerking met het MST en samen leren we ze het aan. Wanneer de verjaardag van de vestiging er is, komt het MST naar de school om over de geschiedenis ervan te praten. In de moestuin leren ze alles van de militant over het planten van de gewassen. Daarnaast leert de professor van geschiedenis de kinderen over de positie van de boer in de samenleving” (directrice van een staatsschool in een vestiging van het MST)

We bezochten tijdens het onderzoek tevens een nieuwe en zeer moderne plattelandsschool (*Escola Campo Francisco Araujo Barros* in Itarema), een samenwerking tussen de staat Ceará en het MST. *“Deze school is belangrijk omdat het de transportafstand tussen de school en de leerling verlaagt. Als de kinderen naar de stad moeten, zitten ze bijna langer op de bus dan dat ze school volgen” (Messias, directie). Daarnaast is het lessenpakket en de pedagogische structuur mee ontwikkeld door het MST en bepalen zij mee de objectieven van de leerlingen, zoals te zien is op de foto in bijlage 6. Het verschilt van andere scholen op het vlak dat ze het plattelandsleven integreren in de lessen en focussen op de geschiedenis van hun eigen regio en gemeenschap. Daarenboven geven ze het belang van landbouw mee aan de kinderen, zowel tijdens de lessen als met de hulp van affiches, die uithangen in de school (zie foto bijlage 7). Een ander vak is “burgerschap” waar de kinderen onderling samen mogen praten*

²² Ibid

²³ Interview met een leraar geschiedenis (Antonio Erlande) uit de vestiging Antonio Conselheiro, 09/02/2012.

over hun gevoelens, ervaringen en twijfel. Op die manier gaan de kinderen meer respect tonen voor hun eigen identiteit. De infrastructuur en organisatie van deze nieuwe school zorgt er voor dat als de kinderen naar de stad trekken, ze geen grote cultuurschok ervaren. In de nieuwe school hebben ze computers, uitgebreide bibliotheken en alle nodige moderne middelen om de lessen aan te leren²⁴.

4.2 Leden

Het eerste deel van de analyse wees op elementen van de organisatiestructuur van het MST, die een politiek bewustzijn kunnen opwekken bij de leden. Dit blijkt de strijd, de interne organisatie en het onderwijs te zijn. Het tweede deel van de analyse bekijkt of deze elementen werkelijk een impact hebben op het bewustzijn van de leden. We baseren ons hierbij op de antwoorden die de respondent over zichzelf alsook over andere leden gegeven hebben. We betrekken naast de leden ook de leidinggevende leden van het MST mee in de analyse. Dit omdat iedereen in principe lid is van de beweging en het politiek bewustzijn van de huidige leiders eveneens gelinkt kan worden aan het MST, zo is gebleken na het onderzoek. Tevens biedt dit deel van de analyse een antwoord op volgende onderzoeksvragen: Hoe draagt het MST bij tot het opwekken van politieke bewustwording bij de leden? Is het opwekken van politiek bewustzijn bij de leden van het MST een bewust proces van de leiders en organisatie van de beweging of een onbedoeld gevolg van de specifieke organisatiestructuur en aanpak van de beweging? Welke persoonlijkheidskenmerken of levenservaringen zorgen voor meer politiek bewustwording bij een landloze werker of ander lid van het MST?

Zoals vermeld kunnen we verschillende theorieën gebruiken als leidraad voor deze analyse. Één van de uitgangspunten van dit artikel is het stratumbewustzijnsmodel van Gurin et al. (1980). Hij benadrukt politiek bewustzijn als ‘een besef van gelijkens met de eigen ingroep’. Daarbij ziet hij verschillende dimensies in de ontwikkeling van politiek bewustzijn, met name de identificatie met een groep, ‘machtsontevredenheid’, ‘onwettigheid’ (*illegitimacy*) en ‘collectieve actie-oriëntatie’. Een centraal punt in *stratum* bewustzijn is het besef van de relatieve positie van verschillende groepen in een maatschappelijke machtsstructuur. De *personal political salience* theorie heeft het over het belang van individuele verschillen wat betreft politiek bewustzijn. Een persoonlijke politieke *salience* of karaktertrek is een individuele variabele en beschrijft de “algemene neiging om persoonlijke betekenis te hechten aan sociale gebeurtenissen” (Stewart & Healy, 1986, p.145). Duncan (1999) integreert voorgaande perspectieven in één model, gecentreerd rond groepsbewustzijn en collectieve actie. Tot slot blijkt *frame analysis* interessant om het verschil tussen de visie van de leiders en de leden te

²⁴ Informatie verkregen tijdens twee bezoeken aan de school (februari 2012), waar we gepraat hebben met de directie van het MST die verantwoordelijk is voor de pedagogische structuur van de school, alsook met de directrice. Hiervan zijn geen opnames.

vergelijken. In wat volgt trachten we bovengenoemde vragen te beantwoorden en reflecteren we over mogelijke theoretische implicaties.

De impact van de organisatie van het MST op het politiek bewustzijn blijkt grotendeels bevestigd in de interviews. Alle respondenten beamen de positieve invloed van het MST op hun leven. Daarbij verklaren de meesten dat ze zich beter en sterker voelen als boer en ruimer gezien als burger in de Braziliaanse samenleving. Toch merken we dat het opwekken van een politieke bewustzijn niet bij elk lid op dezelfde manier verloopt en ontwikkelt. Dit blijkt ondermeer samen te hangen met de positie die de leden binnen het MST bekleden, persoonlijkheidskenmerken en levenservaring. Op die manier onderscheiden we vier groepen binnen het MST: de *acampados*, de *assentados*, de militanten en de directie. In lijn met de verschillende dimensies van de stratumbewustzijnstheorie (Gurin et al., 1980) zien we dat het politiek bewustzijn varieert van laag bij de *acampados* naar hoog bij de directie, bij wie alle dimensies op een politiek bewustzijn wijzen.

4.2.1 Acampados

De basisgroep zijn de *acampados*. Ze worden gemobiliseerd door de militanten van het MST om een stuk grond te bezetten en er een kamp op te vestigen, wat de eerste stappen zijn in het proces van landhervorming. Ze beginnen een nieuw leven, door zelf barakken te bouwen om met hun familie in te wonen. Eveneens trachten ze een vorm van productie op te starten, afhankelijk van de financiële mogelijkheden en de grondkwaliteit.

“De mensen planten en dat heeft geen waarde. Voor de oogst van maïs krijgen we 30 reais, maar later als ik maïs moet kopen om te consumeren thuis, moet ik 60 reais betalen. Als je kinderen thuis hebt, moet je toch kunnen verkopen, om hen te onderhouden?” (Francisco, acampado, 30 jaar)

Het valt op dat de meeste respondenten onder de *acampados* het moeilijk hebben om politiek gerichte vragen over hun positie binnen de samenleving te beantwoorden. Zoals te zien in het citaat hierboven, geven ze blijk dat ze ergens wel beseffen wat hun positie als boer in Brazilië is en de moeilijkheden die dit met zich meebrengt, maar de meesten valt dit moeilijk dit te verwoorden. Meer praktische dingen blijken een grotere invloed te hebben op hun veranderde leven tot nu toe:

“Ik heb mijn naam leren schrijven in de school, ik kan schrijven Maria Linda, en ik heb nu mijn huis, mijn gezin, en dat is het belangrijkste voor mij” (Maria Linda, acampada, 54 jaar)

Het feit dat ze na de bezetting van het stuk grond zelf een huis, familie en productie konden opstarten, vermelden de meeste respondenten als de grootste positieve verandering vóór en na hun lidmaatschap

met het MST. Ze praten meer over concrete dingen zoals de bijstand van het MST bij de opbouw van hun kamp en de school waar ze hun naam heeft leren schrijven. Zo meldt een *acampado* de volgende invloed van de militanten van het MST:

“De militanten zoeken plastic voor de barakken. En bijvoorbeeld ook, in sommige vestigingen krijgen de mensen geld voor projecten, maar ze gaan daarmee naar de bar om te drinken en zo ontstaan er problemen. Het MST heeft gezegd dat we het geld niet mogen gebruiken voor te drinken, maar voor de opbouw van de vestiging” (Francisco, *acampado*, 30 jaar)

Daarnaast blijkt het groepsgevoel dat de boeren ervaren binnen het kampleven een volgend belangrijk element te zijn. Elke *acampado* zegt dat ze zich beter voelen als ze samen zijn, zowel in de strijd als in het leven binnen de gemeenschap. Dit omdat ze elkaar kunnen steunen als het moeilijk gaat en de productie beter verloopt in groep:

“Voor het MST leefden we enkel met ons drie. Het leven was verschillend met vroeger. Vandaag is er een groep, vroeger waren we enkel met ons gezin. De kinderen kunnen nu samen spelen, we kennen elkaar persoonlijk. Het leven met andere gezinnen is goed denk ik, we zijn samen met meer mensen, als je triest ben, kan je samen praten daarover, de mensen lichten je problemen wat op. Het samenwerken is goed, het geeft meer productie” (Rita, *acampada*, 30 jaar).

De vorige paragrafen geven ons, net zoals de eerste dimensie van het stratumbewustzijnsmodel van Gurin et al. (1980), het idee dat het politiek bewustzijn begint met de “identificatie met een groep”. Deze praktische ‘overwinningen’, zoals het hebben van een huis en een gemeenschap, laten namelijk uitschijnen dat de zelfwaardering van de boeren verhoogd is na intrede bij het MST. Velen zeggen dat ze zich nu goed voelen als landbouwer, iets wat in het verleden vóór hun lidmaatschap met het MST niet zo was. Nu blijken ze meer trots te hebben over hun beroep en maatschappelijke positie. Het citaat van hierboven wijst op het belang van de groep voor de *acampado*. Door zo dicht bij elkaar te leven, geven de *acampados* aan zich verenigd te voelen in een boerengemeenschap. Daarbij vermelden de meesten dat enkel door samen te werken hun leven kan verbeteren. Er lijkt dus een groepsbewustzijn te heersen binnen het kamp, door het MST gestimuleerd, wat in lijn is met het model van Duncan (1999), die stelt dat zo collectieve actie kan ontstaan.

De militanten blijken zeer belangrijk te zijn, zoals reeds aangegeven in een vorige paragraaf. De *acampados* van *acampamento* Frei Humberto menen dat zonder de hulp van André, de militant-dirigent die hen begeleidde tijdens de bezetting en de oprichting van het kamp, dit niet mogelijk was. Het is opvallend dat de boeren wederom de praktische kant vermelden en minder de impact van de militanten op hun waarden en normen. Als we hen vragen naar wat ze denken over de culturele

avonden die de militanten organiseren waar gepraat wordt over het MST en politieke termen, kwam het volgend naar voor:

“André praat veel over het MST, het proces, over politieke dingen, dat is moeilijk, André heeft gestudeerd en dat is een verschil met ons, maar wij verstaan niet alles. Maar ik vind zo’n samenkomst wel belangrijk, omdat iedereen samen is” (Maria, *acampada*, 27 jaar)

Meerdere boeren geven hetzelfde aan, dat ze wel een beetje begrijpen waar de militanten het over hebben, maar er niet alles van snappen. Toch geeft ongeveer de helft van de ondervraagde *acampados* een blijk van machtsontevredenheid aan met de eigen positie, de tweede dimensie van de stratumbewustzijnstheorie van Gurin et al. (1980). Daarbij valt op dat de oudere *acampados* vaker een uitgesproken mening hebben over de maatschappelijke structuur en de onrechtvaardige behandeling van de boeren. Ze vermelden daarbij veelal de situatie waarin ze vroeger leefden en moesten werken, in een fabriek of voor een patron en vergelijken dit met hun huidige situatie:

“Het is verschillend dan andere groepen in de samenleving. We moeten veel werken onder de zon. We zien af binnen onze job. Onze positie veranderde een beetje door het MST, maar het werk blijft het zelfde. Maar het leven veranderde, nu is er collectief leven” (Maria, *acampada*, 55 jaar).

Een andere factor die zorgt voor meer machtsontevredenheid, blijkt de deelname aan protestmarsen te zijn. Deze *acampados* gewagen dat ze tijdens deze marsen strijden voor de hele populatie, om verandering te brengen in de maatschappij. Het is mogelijk dat de directe confrontatie met het onrecht tijdens een protestmars meer duidelijk is, wat hen zo naar een besef van hun ondergewaardeerde positie leidt :

“Tijdens één mars gingen we naar Fortaleza, al wandelend, langs de straat, niet met iedereen van het kamp, maar met vijf of zes van hen. Om het proces van het grond dossier te versnellen. We gingen eerst naar het centrum he, maar om binnen te gaan bij INCRA, mochten er maar twee militanten binnen. Toen streden we ook voor energie, om de prijs te verlagen, maar erna is het verbeterd. Wij vechten daar voor de hele gemeenschap hé, zowel in de stad als op het platteland” (Maria, *acampada*, 55 jaar)

Tot slot valt het op dat de militanten positiever zijn over het politiek bewustzijn van de *acampados* dan dat zijzelf aangeven tijdens de interviews. De militanten verklaren dat de culturele avonden en de vorming die ze geven aan de *acampados*, een grote impact hebben op hun bewustzijn. Daaruit blijkt dat de militanten dit bewust trachten op te wekken. Toch blijkt dit niet altijd te lukken. Het is ons namelijk opgevallen, tijdens de observatie van een culturele avond, dat het vooral de militanten zijn die zich ten volle inzetten, terwijl de boeren de betekenis van de liederen en verhalen niet zo goed verstonden en ze eerder deelnamen voor de sfeer. Volgend citaat geeft de visie van een militant weer:

De acampados beginnen te begrijpen hoe het in mekaar zit op politiek niveau, op verschillende manieren, tijdens reuniës, tijdens vormingen rond politieke waarden, hoe men kan werken in groepen van vrouwen, in groepen van arbeiders, binnen het kamp en de vestiging, en dit alles maakt deel uit van de vorming, ze gaan leren hun eigen geschiedenis te construeren. En dit creeërt een totaal andere visie. Als je hen vraag welke visie ze vroeger hadden en nu, zal dat compleet verschillend zijn. Vroeger wisten ze niet hoe ze strijd moeten voeren, ze begrepen het niet, wanneer ze lid beginnen worden, beginnen ze ook te begrijpen.”(André, militant, 31 jaar).

Hier kan de theorie rond *frame analysis* aan gelinkt worden. Volgens Goffman (1974) zijn sociale bewegingen pas succesvol als de *frames*, van de leiders overeenkomen met die van de leden. Uit bovenstaande paragrafen blijkt dat de *frames* van de militanten niet helemaal overeenkomen met de *frames* die de *acampados* hebben over het kampleven en hun visie op de positie van de boer in de samenleving. Het blijkt voor het MST niet gemakkelijk om hun politieke visie in de praktijk over te brengen bij de boeren aan de basis van het hervormingsproces. Voor laatstgenoemden is de realiteit het plattelandleven en betere persoonlijke condities voor henzelf en hun gemeenschap, maar niet direct een transformatie van de staat, zo blijkt uit de interviews en de observaties. Toch dient volgens *frame analysis* de visie van de leiders van een beweging overeen te komen met die van de leden, ten einde de een volwaardig politiek bewustzijn over te brengen. In volgende paragrafen zullen we bekijken of dit bij andere leden van het MST wel geslaagd is.

4.2.2 Assentados

De tweede groep zijn de *assentados*. Zij voeren na de bezetting en het kamp de volgende stap uit in het proces van landhervorming, namelijk het uitbouwen van een *assentamento*, een vestiging²⁵. De leden worden *assentados* genoemd, of gevestigden, gezien ze nu permanent op de grond kunnen verblijven. In vergelijking met de *acampados* blijkt uit de interviews dat zij bijna allen geëvolueerd zijn naar een hoger bewustzijn wat betreft hun eigen situatie en positie binnen de samenleving en het hen gemakkelijker valt om erover te praten. Een militant legt dit uit:

“Tijdens de vestiging is er een andere dynamiek. De boeren hebben elk hun eigen huis, er is een ander niveau van bewustzijn. Een beetje hoger, omdat ze al hebben deelgenomen aan de strijd en in het kamp hebben ze ook al vorming gehad. In de vestigingen zijn er andere structuren, het is anders” (Clarice, militant, 32 jaar).

²⁵ Dit is mogelijk als de strijd stabiel is en de grond geen titel meer heeft.

In lijn met het citaat van hierboven geven heel wat *assentados* aan dat ze bij zichzelf een verschil merken in vergelijking met de periode tijdens de landbezetting en het kamp. Ze beschrijven dat ze nu beter begrijpen waarover de landhervorming gaat. Daarbij valt op dat, net als bij de *acampados*, de rol van het MST toch niet te onderschatten is. Allen vermelden dat hun leven erg veranderd is na intrede tot de beweging, al geven ze wel aan dat dit vooral in de beginperiode van hun lidmaatschap was, toen ze vorming kregen van de militanten in het kamp, die ze nu gebruiken om hun leven binnen de vestiging verder uit te bouwen:

“Na alle vorming tijdens het kamp hebben de mensen nu al een idee hoe ze moeten werken in een vestiging. Dat is verschillend met een kamp, waar niemand weet hoe het te organiseren. Nu hebben we al een idee hoe de grond te organiseren. Het MST heeft met alles geholpen, ze hebben ons echt bijgestaan, om de oriëntatie en de organisatie van de grond. Het sociale, alle disciplines ging met de hulp van het MST. Ook het zoeken van subsidies bij de regering, de mensen van het MST hebben ons eigen vestiging gevormd en gezocht naar onze rechten en waarden (Hermioso, coördinator in een vestiging, 34 jaar).

Het volgende punt is het onderwijs van het MST, dat volgens de *assentados* begint vanaf de bezetting en doorgaat tot in de vestigingen. Daarbij wordt aangegeven dat jongeren die opgroeien met het onderwijs binnen de vestiging verschillen van andere jongeren op het platteland, wat betreft waarden en organisationele talenten (Hermioso, coördinator, 34 jaar). Een oudere *assentado* zegt dat hij zijn enige opleiding gevolgd heeft dankzij het MST, omdat dit vroeger niet beschikbaar was op het platteland, en op die manier heeft leren lezen en samenwerken met anderen (Louis, *assentado*, 67 jaar)

Het is treffend dat de *assentados*, in vergelijking met de *acampados*, een beter begrip lijken te hebben over hun maatschappelijke positie. Zo kan iedereen aangeven dat de positie van de boer niet hetzelfde is als andere posities in de maatschappij. Daarbij vinden ze dat de boer het niet makkelijk heeft in de samenleving, omdat ze veel moeten werken voor weinig geld. Dit komt overeen met “machtsontevredenheid” van het stratumbewustzijnsmodel (Gurin et al., 1980), waarbij politiek bewustzijn een uiting is van ontevredenheid met de eigen positie tegen over andere groepen. Zo geeft een *assentado* antwoord op de vraag of boeren verschillend of hetzelfde zijn dan andere groepen:

*“Ja, ik denk, we zijn allemaal menselijk he. Maar Ik denk dat we als boer... We zijn niet bezig in een fabriek he, maar we hebben onze projecten, zoals de beweging ons voorlegt. Het is een familiale cultuur hé. Andere werkers zijn alleen bezig, met machines. Het is een probleem van waarden. We zijn minder gewaardeerd. Wanneer je maïs of bonen teelt, zijn dat geen grote dingen. Maar toch zijn de *assentados* verschillend van de mensen in de gemeenschap he. Omdat ze nu niet meer onder een patron zitten. In een fazenda heb je geen rechten” (Francisco R., coördinator binnen een vestiging, 61 jaar)*

De meeste *assentados* staven deze vraag terug, zoals de *acampados*, met hun vroegere leven, waar ze in loondienst moesten werken voor een *patron*. Zo wijst iemand op het verschil tussen de individualistische cultuur van deze bezittersklasse en de collectieve boerengemeenschap (Hermioso, coördinator, 30 jaar). Het is mogelijk dat dit verleden tot een besef van hun positie leidde, omdat de ongelijkheid tussen henzelf en de *patron* meer zichtbaar was. Eveneens kan het bewustzijn verhoogd zijn door intrede bij het MST, waardoor ze hun situatie met vroeger konden vergelijken:

“Vroeger hadden we geen waarde, als werker. Nu is het anders, allemaal, dankzij het MST. Vroeger verstond ik niets, ik verstond niets, de betekenis van de strijd om land, en wat de beweging daar wilt voor doen. Ik had enkel de visie van een arbeider die werkt voor een ander, een bezitter, maar na mijn toetreding tot de beweging verstond ik de strijd tegen armoede. Het werk is nu van mij, niet meer van de patron” (Louis, *assentado*, 67 jaar).

Tot slot verklaren de meesten dat enkel via collectieve actie verandering en verbetering mogelijk is, omdat ze zo sterker staan, iets wat individueel niet lukt. Dit is terug een bevestiging van politiek bewustzijn (Gurin et al., 1980).

Toch vind we verschillen binnen de *assentados*. Zo vestigden sommigen zich pas na het kamp, tijdens de vestiging. Het politiek bewustzijn blijkt bij hen minder ontwikkeld en hun antwoorden zijn meer te vergelijken met die van de *acampados*, waarbij ze praktische dingen, zoals een huis en eigen grond, als belangrijkste in hun leven vermelden. Ze geven aan waarom de marsen belangrijk zijn, maar bij vragen over hun maatschappelijke positie of over de term ‘socialisme’, hebben ze moeilijk een antwoord te formuleren.

Een ander verschil zijn de coördinatoren van de vestiging²⁶. Het valt op dat zij meer weten over de strijd, de organisatie van de vestiging en de bijhorende politieke implicaties. Een coördinator geeft aan dat hij het proces van in het begin beter begreep en daardoor coördinator is geworden. Hij noemt zichzelf een militant op basisniveau (Hermioso, coördinator, 30 jaar). Zo lijkt het dat zij tot een hoger politiek bewustzijn komen door persoonlijkheidskenmerken. Het volgende citaat geeft het verschil weer tussen coördinatoren en ‘gewone’ *assentados*:

Je hebt mensen die het anders begrijpen. Er zijn er die het niet begrijpen, waarom er moet gestreden worden, het huis is voldoende, zelfs in de vestiging. De meerderheid begrijpt het niet. Dit heeft wat te maken met talenten. Er zijn boeren die niet weten hoe ze moeten schrijven, en geen talent hebben om verder te denken. Ze denken niet aan morgen, enkel wat er op het moment zelf gebeurt. Velen verstaan niet waar ze recht op hebben, zodat ze iets kunnen veranderen (Josef, ex-militant, nu *assentado*, 60 jaar)

²⁶ Zij dragen verantwoordelijk voor een bepaalde werkgroep of een deel van de vestiging. Daarbij worden ze verkozen door de groep zelf en vervullen twee jaar deze functie.

Een tweede factor die van belang blijkt zijn de ervaringen, vóór hun toetreding tot het MST. Zo vermeldt een coördinator op de vraag waarom hij het proces vanaf het begin van zijn lidmaatschap beter verstond:

Ja, de Kerk hé. In Crateus, waar ik woonde, was er al een basis voor het socialisme. Ook het PT hé, de Partij voor de arbeiders. Maar de Kerk was ook wel een soort van strijd hé. Veel, veel samenkomsten met de werkers, om de dingen te bespreken, over welke rechten je hebt als werker (Francisco R., coördinator, 61 jaar)

Toch lijkt het aanwezige politiek bewustzijn verhoogd tijdens het uitoefenen van hun functie. Als coördinator sta je namelijk dicht bij de militanten en de directie van het MST. Regelmatig zijn er vergaderingen met hen, waardoor ze meer te weten komen over het MST en de landhervorming. Tot slot leren ze binnen hun functie hoe een gemeenschap georganiseerd kan worden, waarbij ze democratische waarden leren hanteren en het belang van de groep vooropstellen. Dit kan tot een hoger politiek bewustzijn leiden, gezien ze niet enkel bezig zijn met hun eigen individueel leven, maar dat van de gemeenschap en de boer in het geheel:

“Je leert wat het beste systeem is van het MST, en het leven met vroeger is een hele verandering. Op economisch vlak ook. Omdat je vroeger moest werken om te overleven, en nu werk je voor de mensen en voor jezelf” (Josef, ex-militant-coördinator, 60 jaar) .

4.2.3 Militanten

De derde groep binnen het MST zijn de militanten. Zij werken voor en stellen zich ten dienste van de beweging, waardoor hun functie variabel is. Zo zijn er militanten die de administratie verzorgen op regionaal niveau, de landloze werkers trachten mobiliseren of deel uitmaken van een regionale brigade²⁷ om begeleiding en advies aan de kampen en vestigingen te geven. Daarbij ontvangen ze geen loon, maar worden financieel ondersteund door familie en andere leden van het MST. De ingewonnen informatie toont dat deze groep nog een stap hoger staan in het politiek bewustzijnsproces, al is er terug variatie te vinden binnen de groep. De meeste militanten staan in goed contact met de vestigingen waar zij zelf opgegroeid zijn of waarvoor hun brigade verantwoordelijk is. Zodoende hebben velen het proces van strijd, kamp en vestiging doormaakt, al is dit zeker niet altijd het geval:

“Ik woonde in de stad, ik had geen enkele familie verbonden met het MST, geen enkele. Ik ben geen acampado, geen assentado, ik woon niet in een vestiging, maar ik ben beschikbaar, ik wil het proces leren, ik heb de kracht en de inzet. In 2004 kwam ik in contact met het MST, door met twee militanten erover te praten, die ik ontmoet had in de stad. Ik begon deel te nemen

²⁷ Een brigade is een groep militanten die de organisatie van het MST voor één bepaalde regio op zich nemen.

aan vergaderingen, ontmoetingen, dat ging over het platteland, euhm, maar ik woonde in de stad he in Rio Grande do Sul eh. Ik begon te participeren, aan dingen deel te nemen voor jongeren en volwassenen. Maar die opleiding van het MST was anders dan dat ik gewoon was in het verleden hé, nu was het meer gefocust op het praktische hé. Daar begon ik alle principes van het MST te leren kennen, de assentamentos, de acampamentos, het praktische leven van een acampado, een assentado. Daarna moet je beslissen of je de strijd wilt verderzetten of niet. Daarom zijn de militanten die leven in de vestiging anders dan de andere boeren die daar leven, die gewoon zeggen dat ze assentados zijn. Omdat niet iedereen zoveel wil doen voor de strijd om land. Dus is het ergens iets individueels bij de militanten, die echt willen dat het land van de boeren is. Daarna gaan ze informatie inwinnen, deelnemen aan vormingen georganiseerd door het MST, meer lezen over de geschiedenis van de strijd om land, en gaan ze blijven doorgaan met zich in te zetten voor het MST. Daarom zijn de militanten anders, maar ze hebben een hoger niveau van bewustzijn dan de meerderheid”
(Fatima, militante, 22 jaar).

Vorig citaat stelt geeft het belang van persoonlijkheidskenmerken aan. De militant zegt dat naast beschikbaarheid, kracht en inzet, een persoon ook de waarde moet inzien van de strijd om land en over de wil dient te beschikken om een groot deel van hun leven te geven voor deze strijd. Die talenten lijken een deel van het hoog politiek bewustzijn onder de militanten te verklaren, zonder interventie van het MST. *De personal political salience theorie* ((Stewart & Healy, 1986) kan hieraan gekoppeld worden. Een groot deel van de militanten blijken namelijk over een persoonlijke politieke karaktertek te beschikken, waardoor ze persoonlijke betekenis hechten aan sociale gebeurtenissen. Deze theorie kan de wil om te strijden voor landhervorming mede verklaren. Daarbij aansluitend vinden we terug dat bijna alle militanten hogere studies aangevat hebben, zowel voor of na lidmaatschap met het MST. Eveneens blijkt 75% van de ondervraagde militanten alleenstaand blijkt te zijn. Dit kan terug wijzen op het feit dat ze zich volledig willen inzetten voor de beweging, ten koste van alles:

”Het leven van een militant bestaat uit 90% inzet voor het MST en 10% voor het gezin”
(Fatima, militante, 22 jaar)

Toch vinden we in het citaat eveneens factoren terug die de stimulans van de beweging weergeven. Zo verklaart Fatima dat ze na haar lidmaatschap deelnam aan cursussen van het MST die gericht waren op politieke vorming en de praktische organisatie van de landhervorming. Een andere militant merkt op:

“Ik heb meer klassenbewustzijn verkregen door lid te worden van het MST, ik voel me rijper op politiek vlak. Mede doordat binnen het MST de beslissingen realiteit worden in de praktijk op een collectieve wijze” (Marcel, militant, 36 jaar).

Relevante levenservaringen in het verleden spelen ook een rol. Uit de interviews kwam naar voor dat vooral de oudere respondenten in het verleden al geconfronteerd werden met de realiteit van de Braziliaanse samenleving en de positie van de landbouwers en werknemers, en dit als stimulans verklaarden voor hun participatie in de beweging:

“Voor mij vormde het MST een aanvulling op mijn bewustzijn. Tot 1985 studeerden we over Marx in de vakbond van de arbeiders, in Fortaleza. Ook over de organisatie in Rusland, versta je? Over personen in de politiek, en daar ook werd gepraat over het socialistisch systeem. Dit heeft het begripen van de waarden vergemakkelijkt, denk ik” (Josef, ex-militant, nu assentado, 60 jaar)

Zo vernoemt de militant in vorig citaat de rol van de vakbond in het bewustwordingsproces. Hetzelfde blijkt als men behoorde tot een gemeenschap waarbij de katholieke Kerk hen bewust maakte van de en hun positie. Daarnaast blijkt het opgroeien in een gezin van *assentados*, militanten of coördinatoren een stimulans te zijn.

“Mijn leven veranderde omdat ik dochter ben van landbouwers uit een vestiging. Mijn ouders wonen in een vestiging van het MST en hebben ook het hele proces van het vestiging van een kamp doormaakt.” (Maria Renate, 26 jaar, militante, Kamp Frei Humberto).

Tot slot valt het op dat niet elke militant hetzelfde is. Aan de hand van de ingewonnen informatie en de visie van een lid van de directie kunnen we drie types militanten onderscheiden met elk een verschillend bewustzijn. Dit blijkt af te hangen van persoonlijkheidskenmerken en van de opgedane ervaring binnen de beweging:

“Het eerste niveau is ‘de naïve militant’. Zij hebben geen echt besef van de ernst van de situatie op het platteland. Ze willen wel iets doen voor de beweging, maar ze zien het probleem niet helder, alles is voor hen goed. Daardoor kunnen ze geen verschil maken in het leven van de landbouwers. Zodoende beschikken ze nog niet over een groot politiek bewustzijn” (Antonio José, directie, 37 jaar) .

Een tweede niveau is ‘de kritische militant’. Zij hebben een besef dat de huidige situatie onrechtvaardig is en ze willen het veranderen. Doch beschikken ze (nog) niet over de talenten op vlak van organisatie en mobilisatie om dit in de praktijk te realiseren. Zo is ons tijdens de observaties opgevallen dat bepaalde militanten vooral de leidinggevende persoon volgen tijdens projecten uitgedragen door het MST en nog niet zelf het initiatief nemen om iets binnen het kamp en de

vestiging te organiseren²⁸. Een citaat van één van hen is het volgende, waarbij opvalt dat ze nog in het leerproces zit om tot een ‘volwaardige’ militant te groeien:

“Mijn leven veranderde en elke dag blijft het veranderen. Ik zie enkel positieve veranderingen. Zo ben ik lid van deze organisatie die strijdt voor een sociale zaak, en in het MST leer ik, strijd ik met de mensen en heb ik kennis opgedaan die ik in geen enkele andere school zou kunnen geleerd hebben” (Francisca, militant, 24 jaar).

Het derde en hoogste niveau is de ‘georganiseerde militant’ die een volledig politiek en organisationeel bewustzijn heeft. Zij beseffen de ernst van de situatie maar beschikken daarnaast over de organisationele talenten die ze onder andere geleerd hebben tijdens vormingscursussen van het MST. Zij kunnen werkelijk een verschil te maken voor de boeren door hun leven te verbeteren en zo hun waarden en hun visie over hun positie binnen de samenleving te veranderen. Deze militanten vertonen alle dimensies van het stratumbewustzijnsmodel (Gurin et al., 1980), waaronder ‘identificatie met de ingroep’, ‘machtsontevredenheid’, ‘*illegitimacy*’ en, ‘een collectieve actie-oriëntatie’, waarbij ze beseffen dat er collectieve inspanningen nodig zijn om de relatief onrechtvaardige positie van de *ingroup* tegen over de relevante *outgroup* te verbeteren. André, een militant-dirigent, heeft bijvoorbeeld de gehele oprichting en organisatie van een kamp op zich genomen, ten einde een beter leven voor de landloze werkers te creëren²⁹.

Je kan stellen dat de vormingen gegeven door het MST, de deelname aan congressen over verschillende onderwerpen, leiden tot meer capaciteiten om landloze werkers te organiseren en te mobiliseren en het reeds aanwezige politiek bewustzijn bij de militanten telkens verhoogt. Zo evolueren enkele militanten tot ‘georganiseerde militanten’ zoals dirigenten die aan het hoofd staan van een brigade militanten, maar blijven anderen hangen bij minder verantwoordelijke posities, omdat ze de wil, de maturiteit of de capaciteiten niet hebben om verandering te brengen.

4.2.4 Directie

Het hoogste niveau van politiek bewustzijn is te vinden bij de directie van het MST, een coördinerend team die de organisatie en administratie op staats- en landsniveau regelt. Net als militanten strijden ze zijn de meeste gekomen tot een volwaardig politiek bewustzijn van hun positie binnen de samenleving. Wederom blijkt deze groep voornamelijk uit hoogopgeleide, alleenstaande personen te bestaan en beschikken ze over dezelfde persoonlijkheidskenmerken die een *personal political salience*

²⁸ Observaties tijdens verblijf in het kamp ‘Frei Humberto’, in Ceará, Brazilië (10/02/2012)

²⁹ Ibid

(Stewart & Healy, 1986) suggereren. Toch blijft de beweging ook voor hen bepalend voor de verdere ontwikkeling van hun bewustzijn:

“Het MST leert dat deze individuele waarden niet helpen. Ze leren waarden over collectieve gemeenschap, die sterker zijn dan individuele waarden. Ze leren dat je respect moet hebben, een goed werk moet hebben, zijn waarden veranderden na MST, een andere vorm van bewustzijn, dat bepaalde dingen die gebeuren in de samenleving niet normaal zijn, basisnormen met betrekking tot overleving, gewone dingen op de straat. Zijn leven veranderde na lidmaatschap met MST, ook zijn relatie met zijn familie. Vroeger was er een machocultuur, met de man die superieur was ten opzichte van de rest van zijn familie, en nu weet hij dat allen gelijk zijn, dat ze personen zijn die iedereen moet respecteren, wie ze ook zijn, ze garanderen deze collectiviteit” (Bebeto, directie, 24 jaar)

Daarnaast komt de belangrijke rol van contextfactoren terug naar voren, waarbij het politiek bewustzijn al opgewekt lijkt te zijn alvorens ze toetreden tot het MST:

“Ik heb de beweging betreden als sympathisant, mijn familie had geen relatie met het MST, en dat is ook wel de kwestie van het bewustzijn he. Ik begon mee te doen met de organisatie, en ook de vakbonden die sociaal zijn. Ook de Kerk he. De kerk deed ook zulke dingen, die het bewustzijn opwekken. Ik ben professor ook, directeur van een school. Maar dan had dit nog niet echt een band met het MST, meer met INCRA. Maar ik begon daar wel in contact te komen met enkele militanten, die me vertelden over hun visie en daarvan overtuigden, en of ik wou deelnemen aan de beweging, en zo is het allemaal begonnen. Wat me vooral interesseerde in de beweging, was het aspect van het onderwijs. Omdat het MST een anders onderwijs had, meer gericht op het kamp hé” (Antonio José, directie, 37 jaar)

Een verschilpunt met de militanten is hun heldere kijk op de problematiek rond landhervorming vanuit een politiek standpunt. Ze hebben een enorme kennis over het politieke landschap van Brazilië en gebruiken dit samen met politieke theorieën om hun antwoorden te funderen. Dit lijkt enigszins logisch, gezien zij in direct contact komen met de regering om doelstellingen te bereiken en door hun participatie in het MST als directielid alsmaar meer kennis verkrijgen over de politiek. ‘*Illegitimacy*’, een dimensie van de bewustzijnstheorie van Gurin et al. (1980) is bij deze groep uitgesproken, gezien elk van hen de schuld van het landhervormingsprobleem bij de regering situeert. De directie zorgt in feite voor de vorming van de leden en de militanten zelf, daarom hebben ze allemaal een volwaardig politiek bewustzijn nodig om de kennis over te brengen. Dat vereist nog meer inzet dan de militanten gezien ze Brazilië moeten rondreizen om congressen en dergelijke bij te wonen. Daardoor wordt men enkel deel van de directie als de persoon in kwestie de wilskracht en de talenten kan ontwikkelen om deze functie uit te voeren.

4.3 Een nieuw model van politiek bewustzijn binnen het MST

Uit voorgaande analyse blijkt dat de leden van het MST onderscheiden kunnen worden op basis van hun positie binnen de beweging. Zo zijn er vier groepen, met name de *acampados*, de *assentados*, de militanten en de directie. Alle respondenten bemerken een positieve invloed van het MST op hun leven, waardoor ze zich meer bewust zijn over hun positie in de samenleving. Daarbij blijkt dat drie elementen van de organisatiestructuur van het MST meer bepalend zijn voor het opwekken of verder stimuleren van het politiek bewustzijn, met name de strijd, de interne organisatie (bezetting, kamp, vestiging) en het onderwijs uitgedragen door het MST.

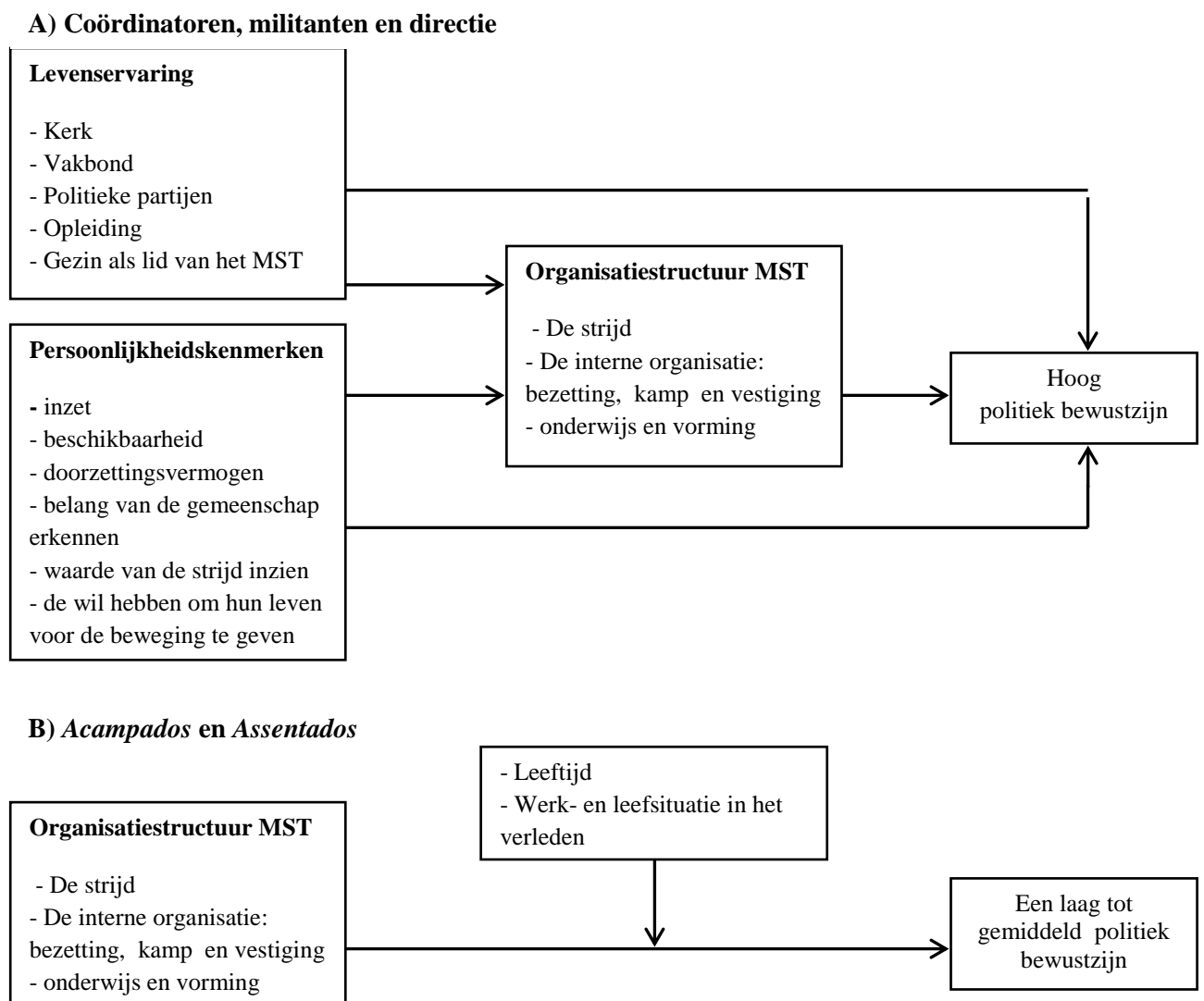
De *acampados* verklaren dat ze zonder de hulp van het MST nooit tot de bezetting van land zouden komen, terwijl de *assentados* beweren dat via het MST ze vorming over de organisatie van hun gemeenschap gekregen hebben. Algemeen genomen versterkt het MST het zelfvermogen van de landloze werkers om een eigen leven te leiden, iets wat velen verklaren niet te hebben vóór hun lidmaatschap met het MST. De militanten en de directie getuigen dat het MST hun strijdlust om politieke rechten verder aangewakkerd heeft.

Toch merken we tussen de groepen duidelijke verschillen, waarbij de posities met meer verantwoordelijkheid een hoger politiek bewustzijn tonen. Dit verschil lijkt deels door persoonlijkheidskenmerken en talenten bepaald te zijn, wat verklaart wie enerzijds *acampado* of *assentado* is en anderszijds geëvolueerd is tot coördinator, militant of directielid. Uit de interviews komt naar voor dat laatstgenoemden over meer inzet, beschikbaarheid en persoonlijk doorzettingsvermogen beschikken. Ze erkennen het belang van de gemeenschap, zien de waarde in van de strijd en beschikken over de wil om er hun leven voor te geven, ten koste van hun privéleven. Daardoor willen velen zelf toetreden tot de beweging, terwijl de *acampados* en *assentados* eerder overtuigd en gemobiliseerd moeten worden, alvorens ze participeren in het MST.

Een andere verklaring voor dit intern verschil blijkt te liggen in de levenservaring die de coördinatoren, militanten en directieleden een politiek bewustzijn bezorgde, vóór ze lid werden van het MST. Deze levenservaring hebben ze opgedaan in instituties zoals de Kerk, politieke partijen, universiteit en de vakbond, die hen gewezen hebben op hun rechten als arbeider of boer en hen op de hoogte gebracht hebben van politieke termen zoals socialisme en marxisme. Daarnaast kan het een verschil maken als men opgegroeid is in een gezin van militanten of leden van het MST, een job uitoefent of een studie volgt die hen in contact brengt met de landhervormingsproblematiek. Tevens blijkt juist door die levenservaring dat de meeste respondenten besloten hebben lid te worden van de beweging.

Deze karaktertrekken en levenservaring vinden we minder terug bij de *acampados* en *assentados*, waardoor gesteld kan worden dat hun politiek bewustzijn enkel door de beweging opgewekt wordt. Toch lijkt het dat de oudere werkers hun verleden, waarbij ze werkten in een fabriek of voor een grootgrondbezitter, vergelijken met hun nieuwe leven binnen het MST en zo het politieke proces beter begrijpen. De jongere *acampados* en *assentados* krijgen hun opleiding van het MST op een vroegere leeftijd dan de oudere respondenten, wat tot een meer gegrond politiek bewustzijn blijkt te leiden, in lijn met het *mediational model* van groepsbewustzijn en collectieve actie (Duncan, 1999) dat stelt dat gebeurtenissen die voorkomen tijdens de jeugd van een persoon, zijn fundamentele waarden en verwachtingen van de wereld determineren.

Op die manier hebben we een nieuw model van politiek bewustzijn binnen het MST ontwikkeld, te zien in figuur 3, waarbij we het proces onderscheiden enerzijds voor coördinatoren, militanten en directie en anderzijds voor *acampados* en *assentados*:

Figuur 3: Model van het politiek bewustzijnsontwikkeling bij de leden van het MST

Conclusie & discussie

Met dit onderzoek trachten we na te gaan of er een relatie bestaat tussen de organisatiestructuur van het *Movimento dos Trabalhadores Sem Terra* (MST) en het politiek bewustzijnsproces van zijn leden en op welke manier dit al dan niet gebeurt. Eveneens kijken we naar de mogelijke invloed van persoonlijkheidskenmerken en levenservaring. Dit onderwerp is gekozen omdat het opmerkelijk is dat er in Brazilië tegenwoordig weinig mobilisatie onder de bevolking heerst, terwijl het MST er in slaagt om landloze boeren en andere ondergewaardeerde groepen te blijven mobiliseren, al vanaf de beginperiode in de jaren tachtig tot en met vandaag. De enige onderzoeksmogelijkheid voor dit onderwerp bleek dit te vragen aan de leden van het MST zelf en een tijd mee te participeren in hun leefomgeving. Daarom is gekozen om een kwalitatief onderzoek te voeren in één deelstaat van Brazilië (Ceará) waar het MST actief is. De methode bestaat uit een combinatie van semi-structureerde interviews, participatieve observatie en documentanalyse, ten einde een volledig beeld te verkrijgen van het politiek bewustwordingsproces binnen het MST.

Uit de analyse is duidelijk gebleken dat er een invloed is van het MST op het politiek bewustzijn van de leden. Enkele aspecten van de organisatiestructuur blijken daarbij bepalend, waaronder de strijd, de interne structuur en het onderwijs. Zij kunnen zowel een bewuste als onbewuste invloed, waarbij ze niet altijd op een directe manier het politiek bewustzijn stimuleren, maar eerder een visie omtrent de politieke positie in de samenleving, opwekken. Het belangrijkste aspect is de strijd, die begint bij de bezetting van een stuk grond en doorgaat tot het ultieme doel van het MST, een transformatie van de samenleving naar socialistisch model. Elk lid van de beweging maakt deel uit van de strijd en voert dat op zijn eigen wijze uit. Dit kan door middel van opstandmarsen in steden, het bezetten van een stuk grond, het uitbouwen van een eigen gemeenschap, de mobilisatie van landloze boeren, enzovoort.

Een tweede belangrijk aspect is de specifieke interne organisatie van het MST. Daarbij blijkt elke stap in dit proces, met name de bezetting, het kamp en de vestiging een belangrijke factor te zijn om het politiek bewustzijn geleidelijk aan te wakkeren. Tot slot zijn onderwijs en vorming de stokpaardjes waar het MST zijn succes uit haalt. Ze richten op het platteland zelf scholen op die meer focussen op het plattelandleven binnen de samenleving. Uit de participatieve analyse en de interviews komt naar voor dat dit een grote impact heeft op de zelfwaardering van de leden, wat hen tot een hoger politiek bewustzijn kan leiden.

Aan de hand van de interviews onderscheiden we bij het MST vier groepen leden: de *acampados*, de *assentados*, de militanten en de directie. Deze groepen variëren zowel in engagement voor het MST als in politiek bewustzijn, wat blijkt samen te hangen met hun functie en verantwoordelijkheid ze binnen de beweging beoefenen. Elk geïnterviewd lid geeft aan een positieve invloed te merken van het MST op

zichzelf en zijn of haar leven, waarbij het collectief aspect die het MST uitdraagt, van belang blijkt voor zijn of haar mobilisatie en bewustzijn over de eigen positie in de samenleving.

Toch valt op dat een hoger politiek bewustzijn bij de meer verantwoordelijke functies (zoals de coördinatoren, militanten en directie) wordt gevonden. Uit de analyse is gebleken dat dit onder andere komt door persoonlijkheidskenmerken zoals inzet, het belang van de groep inzien en de wil om iets te veranderen aan de huidige situatie. Evenzeer is er een invloed van levenservaring, waarvan de Kerk, de vakbond, politieke partijen, het onderwijs en het opgroeien in een gezin dat lid is van het MST, de meest genoemde elementen zijn. Beide elementen blijken bij deze personen aanwezig te zijn vóór lidmaatschap bij het MST en kunnen een stimulans zijn om zich lid te maken. Het is niet duidelijk waarom precies zij deze persoonlijkheidskenmerken en levenservaring hebben. In de resultaten blijkt dit ten dele door het sociaal of politiek bewustzijn van de ouders of de sociale omgeving, maar andere gevallen suggereren dat dit een inherente eigenschap is van de persoon zelf. Het kan interessant zijn om dit in toekomstig onderzoek verder na te gaan.

Daarnaast blijkt bij deze groep dat het MST het politiek bewustzijn van deze leden verder ontwikkelt door bijvoorbeeld vormingen, onderwijs en vergaderingen. Het hoger bewustzijn spreekt uit de interviews, waar we zien dat ze vaker politieke taal gebruiken en meer vertellen over de positie van de boer in de Braziliaanse samenleving. De directie, het hoogste niveau blijkt een volwaardig politiek bewustzijn te hebben. Dit in tegenstelling tot de basisgroep, de *acampados*, die wel een besef hebben van het politieke belang van landhervorming, maar toch nog meer individuele en praktische elementen, zoals hun eigen huis, grond en gemeenschap, op de voorgrond plaatsen. Politieke waarden lijken bij deze groep niet zo'n grote rol spelen.

Op die manier hebben we een nieuw model van politiek bewustzijn ontwikkeld dat het proces beter weergeeft. Daarbij zien we bij de twee basisgroepen voornamelijk de invloed van het MST op hun bewustzijn, zonder externe factoren. Er is wel een modererend effect van de situatie van het verleden, waarbij de oudere respondenten hun verleden vergelijken met hun nieuwe leven binnen het MST en zo het politieke proces beter begrijpen. De jongere respondenten krijgen hun opleiding van het MST op een vroegere leeftijd dan de oudere respondenten, wat tot een meer gegrond politiek bewustzijn leidt. De andere groepen, waaronder de militanten, directie en de coördinatoren van de *assentados*, lijken een hoger politiek bewustzijn te hebben, waar voornamelijk persoonlijkheidskenmerken en levenservaring de aanzet hebben gegeven tot dit bewustzijn en het MST dit verder ontwikkeld heeft.

Een meerwaarde van dit opgesteld model is dat het als *tool* bruikbaar is voor verder onderzoek over dit onderwerp, binnen het MST of gelijkaardige rurale bewegingen. De resultaten van dit of verder onderzoek kunnen daarbij interessant zijn voor de beweging zelf, die zo het politiek bewustzijn van

hun leden nog beter kan stimuleren, door bijvoorbeeld hun organisatie, vorming en begeleiding aan te passen. Het succes van de beweging kan zo verhoogd worden, wat van maatschappelijk belang is omdat op die manier landhervorming en een betere positie voor de landloze werker in de Braziliaanse samenleving beter verworven wordt.

Toch mogen we niet vergeten dat de weergegeven resultaten geen vaste structuren zijn die in elk geval het politiek bewustzijn bepalen. Op basis van de ingewonnen informatie is een visie gevormd over de werking van het MST en de invloed ervan op zijn leden. Daarbij hebben we ons voor de definitie van politiek bewustzijn deels gebaseerd op die van het stratumbewustzijnsmodel (Gurin et al 1980) en het groepsbewustzijnsmodel van Duncin (1999). Toch blijkt de werkelijkheid, zoals weergegeven in voorgaand onderzoek, complex en dient het genuanceerd te worden. Het proces van politiek bewustzijn kan niet enkel met deze modellen verklaard worden. Bijgevolg kan onderzoek dat zich baseert op slechts één of twee theoretisch perspectieven de realiteit mogelijk op een te eenvoudige en verkeerde manier voorstellen. Daarom is bij deze paper getracht om met drie kwalitatieve methoden zo veel mogelijk nuances te vatten, iets wat met enkel kwantitatief onderzoek zeer moeilijk was geweest.

De resultaten van dit onderzoek mogen niet veralgemeend worden. Dit om verschillende redenen waaronder de variatie van de respondenten. Van de 24 ondervraagde personen zijn er meer militanten geïnterviewd dan leden van andere groepen binnen het MST, omdat zij het meest toegankelijk en beschikbaar bleken om geïnterviewd te worden. Eveneens bevat de geïnterviewde groep van *assentados* redelijk wat coördinatoren. Het is eenvoudiger om met hen een interview over politiek bewustzijn te voeren, gezien ze meer voeling hebben met dit onderwerp. Degene die geen coördinerende functie uitoefenen blijken vaak wat argwanig te staan tegen over interviews en niet geneigd om vlug contact te zoeken. Dit kan tot gevolg hebben dat de ingewonnen informatie over de *assentados* een vertekend beeld geeft. Onderzoek in de toekomst dient dit probleem te overwinnen door bijvoorbeeld militanten van de beweging zelf mee te betrekken in het interview met de landloze werkers, om zo een hoger gevoel van vertrouwen te creëren. In dit onderzoek is dit slechts af en toe gebeurd.

Een tweede discussiepunt is de relatie tussen de interviewer en de respondenten. Er is sprake van een taalbarrière tussen de interviewer van wie de moedertaal geen Portugees is en de respondenten, die enkel Portugees spreken. Het is mogelijk dat de informatie daardoor niet correct is, door misverstanden, taalfouten en misinterpretaties. Op die manier kunnen interessante gegevens verloren zijn gegaan. Daarbij blijkt het moeilijk om met de werkers die leven in de kampen en de vestigingen over waarden te praten. Velen onder hen interpreteren deze term anders dan de interviewer. Daarbij waren politiek gerichte vragen niet evident bij deze groep. Verder onderzoek dient de methodologie

omtrent dit onderwerp beter en gedetailleerder uit te werken, rekening houdend met de specifieke cultuur van de landloze werkers.

Daarnaast mag de positie van een Westerse onderzoeker tegenover niet-Westerse respondenten zeker niet onderschat worden. Het is niet makkelijk om in het privéleven van personen binnen te dringen, maar het feit dat de interviewer van Westerse afkomst is, maakt de interactie complexer. Zowel de interpretatie van een niet-Westerse situatie door een Westers persoon, als het gevoel van intimidatie en de confrontatie die een Braziliaanse boer van een Westerse persoon kan ondervinden kan leiden tot vertekende analyses. Daarom kunnen de bevindingen van deze selecte steekproef onmogelijk veralgemeend worden. Dit is echter niet het doel van dit onderzoek. Het is namelijk moeilijk om een volledig beeld te vatten van een sociale beweging die verspreid is over heel Brazilië. Wel bestaat het geloof dat ondanks beperkingen, aan de hand van dit onderzoek meer inzicht is verworven in het politiek bewustzijnsproces van de leden van het MST.

Een sterkte van deze paper is terug te vinden in volgend citaat van Seidman (1994): *“The lost promise: Sociologie heeft gaandeweg voeling met de maatschappij verloren, heeft haar publieke rol verwaarloosd door te sterke nadruk op wetenschappelijk project”* (Seidman, 1994). Er is getracht om buiten het hedendaagse *mainstream* statistisch onderzoek, een volwaardige sociologisch kwalitatief onderzoek te realiseren, waarbij aandacht is gegeven aan de realiteit van de situatie door als onderzoek zelf deel te nemen aan het dagelijks leven van de respondenten en hen in hun natuurlijke habitat te interviewen en te observeren. Op die manier is het mogelijk om het politiek bewustzijnsproces vanuit verschillende, meer complete perspectieven te begrijpen, doordat contextfactoren mee geanalyseerd worden.

Daarnaast bevat dit onderzoek een ruimer belang omdat we bijdragen tot de literatuur die de waarde van rurale bewegingen voor de overleving en politieke macht van de rurale arbeidersgroep weergeeft. De laatste jaren is er veel onderzoek gebeurd naar rurale bewegingen en de politiek van op het platteland. Daarbij wordt alsmaar meer belang gehecht aan de macht van de boeren, die zich verenigen in sociale bewegingen. Zo verklaart Mooney (2000) “[dat] *we waarschijnlijk mogen verwachten de toekomst van rurale samenlevingen, indien er een toekomst is, te vinden binnen in het veld van sociale bewegingen*” (p.36). Woods (2008) argumenteert dat het citaat van Mooney het belang van sociale bewegingen voor rurale politiek misschien overschatte, maar concludeert *“dat de sociale bewegingen in de toekomst toch prominent aanwezig zullen zijn in het politieke beleid op het platteland en dat er via analyse van rurale sociale bewegingen er aanknop punten gevonden kunnen worden voor de toekomst van rurale samenlevingen”* (p.135-136).

Een laatste pluspunt van deze paper is de focus op politiek bewustzijn binnen het MST. In voorgaand onderzoek over de beweging is dit specifieke onderwerp zelden zo uitgesproken aan bod gekomen en bracht men meer informatie over de beweging in haar geheel. Wij trachten deze hiaat in de literatuur op te vullen. Daarbij plaatsten we de perceptie van de leden en leiders van het MST centraal. Dit omdat we van mening zijn dat hun visie in voorgaande literatuur nog niet voldoende opgenomen is (Caldeira, 2008; Desmarais, 2008). Verder onderzoek kan dit proces meer uitdiepen en aan de hand van het uitgewerkte model van deze paper, nieuwe en meer gefocuste gegevens verzamelen die interessante informatie kan opleveren. Dit zowel voor de beweging, die op deze manier een verandering in hun organisatie kan doorvoeren om zo meer resultaat wat betreft landhervorming en de positie van de landloze werker in de Braziliaanse samenleving kan bereiken, alsook voor het Westen, om inzicht te verkrijgen in de politieke mobilisatie in het Zuiden van de wereld. Daarbij is het verrijkend om sociologisch onderzoek buiten de grenzen van het eigen land en continent te voeren, om een informatie- en expertisedoorstroom tussen het Noorden en het Zuiden van de wereld te realiseren, wat voor beide partijen voordelen kan opleveren.

Referentielijst

"About the MST." www.mst.br.org. (9 september 2009).

Agronick, G. S., Duncan, L. E. (1998). Personality and social change: Individual differences, life path, and importance attributed to the women's movement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1545–1555.

Baarda D.B., de Goede M.P.M., Teunissen J. (2005). Basisboek Kwalitatief Onderzoek. *Stenfert Kroese (2^e druk)*.

Banks, H. A. (1970). Black consciousness: Student survey. *Black Scholar*, 2 (1), 44–51.

Baron, R. B., Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.

Behrman, J.R., Gaviria, A., Székely, M. (2002). Social Exclusion in Latin America: Introduction and Overview. IADB Working Paper no. R-445. *Washington D.C.: Inter-American Development Bank*.

Block, J. H., Haan, N., Smith, M. B. (1973). Activism and apathy in contemporary adolescents. In J. F. Adams (Ed.), *Understanding adolescence: Current developments in adolescent psychology* (pp. 168–205). *Boston: Allyn & Bacon*.

British Sociological Association. (2004). Statement of Ethical Practice for *The British Sociological Association*. <http://www.britisoc.co.uk/NR/rdonlyres/801B9A62-5CD3-4BC2-93E1F470FF10256/0/StatementofEthicalPractice.pdf>. (31-3-2011).

Bullock, A., Trombley, S. (1999). The New Fontana Dictionary of Modern Thought, *Third Edition*. pp. 387-388.

Caldart, R. S. (1997). Educação em movimento: formação de educadoras e educadores no MST.

Caldeira, R. (2008). 'My land, your social transformation': Conflicts within the landless people movement (MST), Rio de Janeiro, Brazil. *Journal of Rural Studies*, 24, 150-160.

- Cardoso, F.C. (2006). *The Accidental President of Brazil: A Memoir*. New York: PublicAffairs.
- Carmichael, S., Hamilton, C. V. (1967). *Black power: The politics of liberation in America*. New York: Vintage.
- Cole, E. R., Stewart, A. J. (1996). Meanings of political participation among black and white women: Political identity and social responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 130–140.
- Cole, E. R., Zucker, A. N., Ostrove, J. M. (1998). Political participation and feminist consciousness among women activists of the 1960s. *Political Psychology*, 19, 349–371.
- CONCRAB. (1998). *Sistema Cooperativista Dos Assentados* (São Paulo: Confederação das Cooperativas de Reforma Agraria do Brasil).
- Cornell. (1981). *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Crosby, F. J. (1976). A model of egoistical relative deprivation. *Psychological Review*, 83, 85–113.
- Cross, W. E., Jr. (1971). The negro-to-black conversion experience: Toward a psychology of black liberation. *Black World*, 20, 13–27.
- Cross, W. E., Jr. (1991). *Shades of black: Diversity in African-American identity*. Philadelphia: Temple University Press.
- Cross, W. E., Jr., Parham, T. A., & Helms, J. E. (1992). Nigrescence revisited: Theory and research. In R. Jones (Ed.), *Black psychology (3rd ed.)*. Berkeley, CA: Cobb and Henry.
- Cross, W. E., Jr. (1995). The psychology of nigrescence: Revising the Cross model. In J. G. Ponterotto, J. M. Casas, L. A. Suzuki, & C. M. Alexander (Eds.), *Handbook of multicultural counseling (pp. 93–122)*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Curtin, N., Stewart, A. J., Duncan, L. E. (2010). What makes the political personal? Openness, personal political salience, and activism. *Journal of Personality*, 78, 943–968.

Dataluta. (2008). Banco de Dados da Luta pela Terra 2008 "Núcleo de estudos, pesquisas e projetos de reforma agrária" (www.fct.unesp.br/nera).

Deborah, J. (2007). *Gaining Ground? Rights and Property in South African Land Reform*. New York, New York: Routledge Cavendish. pp. 148–149.

De Souza Martins, J. (2004). *Reforma agrária: o impossível diálogo*. São Paulo: EDUSP, p. 104.

Desmarais, A. A. (2002). The Via Campesina: Consolidating an international peasant and farm movement. *Journal of Peasant Studies*, 29, 91-124.

Desmarais, A. A. (2008). The power of peasants: Reflections on the meanings of La Via Campesina. *Journal of Rural Studies*, 24, 138-149.

Dizard, J. E. (1970). Black identity, social class, and black power. *Journal of Psychiatry*, 33, 195–207.

Dollars and Sense. Real world Economics.

<http://dollarsandsense.org/archives/2009/1009kennedyramostilly.html> (25/04/2012).

Duncan, L. E. (1999). Motivation for collective action: Group consciousness as mediator of personality, life experiences, and women's rights activism. *Political Psychology*, 20, 611–635.

Duncan, L.E. (2010). Using Group Consciousness Theories to Understand Political Activism: Case Studies of Barack Obama, Hillary Clinton, and Ingo Hasselbach. *Journal of Personality* 78:6

Duncan, L. E., & Stewart, A. J. (1995). Still bringing the Vietnam War home: Sources of contemporary student activism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 914–924.

Duncan, L. E., & Stewart, A. J. (2007). Personal political salience: The role of personality in collective identity and action. *Political Psychology*, 28, 143–164.

Farthing, G. W. (1992). *The Psychology of Consciousness*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Fernandes, B. (2009) "The MST and Agrarian Reform in Brazil". *Socialism and Democracy online*, 51, Vol. 23, No.3. <http://sdonline.org/51/the-mst-and-agrarian-reform-in-brazil/> (27/03/2012)

Gacitúa, E., Sojo, C. (2000). Social Exclusion and Poverty Reduction in Latin America and the Caribbean. *Washington D.C.: World Bank*.

Gerlach, P., Hine, V. H. (1970). People, power, change: Movements of social transformation. *Indianapolis, IN: Bobbs-Merrill.*

Girardet, H. (2007). Surviving the century: facing climate chaos and other global challenges. *London Earthscan.*

Goffman, E. (1974). An essay on the organization of experience. *Cambridge, MA, US: Harvard University press.*

Gurin, P. (1985). Women's gender consciousness. *Public Opinion Quarterly, 49, pp. 143–163.*

Gurin, P., Miller, A.H., Gurin et al., G. (1980). Stratum identification and consciousness. *Social Psychology Quarterly, 43, pp. 30-47.*

Gurin, P., & Townsend, A. (1986). Properties of gender identity and their implications for gender consciousness. *British Journal of Social Psychology, 25, pp. 139–148.*

Greenwood, R.M. (2008). Intersectional political consciousness: appreciation for intragroup differences and solidarity in diverse groups. *Psychology of Women Quarterly, pp.36-47.*

Hall, A.L. (1991). Developing Amazonia: deforestation and social conflict in Brazil's Carajás Programme. *Manchester University Press, pp. 188-189.*

Hall, S., Chen, D.M., Chen, K.H. (1996). "Gramsci's Relevance for the Study of Race and Ethnicity." *Critical Dialogues in Cultural Studies. London: Routledge.*

Harnecker, M. (2003). Landless people: building a social movement. *Editora Expressão popular.*
(document geraadpleegd in januari 2012 in het secretariaat van het MST in Fortaleza).

Henderson-King, D. H., Stewart, A. J. (1994). Women or feminists? Assessing women's group consciousness. *Sex Roles: A Journal of Research, 31, pp. 505–516.*

Henderson-King, D., Stewart, A. J. (1997). Feminist consciousness: Perspectives on women's experience. *Personality and Social Psychology Bulletin, 23, pp. 415–426.*

"History of the MST". <http://www.mstbrazil.org/?q=history>. (30/07/2011).

- Honderich, T. (2004). *On Consciousness*, *Edinburgh University Press*. Collected papers
- Houtzager, P. P. (2000). Social movements amidst democratic transitions: Lessons from the Brazilian countryside. *Journal of Development Studies*, 36, pp. 59-88.
- INCRA. (2000). Principais ações do Instituto Nacional de Colonização e reforma agraria.
- Issa, D. (2007). Praxis of empowerment: *mística* and mobilization in Brazil's Landless Rural Workers Movement. *Latin American Perspectives* 34 (2): pp. 124-138.
- Lichterman, P. (1995). Beyond the seesaw model: Public commitment in a culture of self-fulfillment. *Sociological Theory*, 13, 275-300.
- Marxists glossary . <http://www.marxists.org/glossary/terms/c/o.htm>. (27/07/2011.)
- Mooney, P. (2000). Specifying the 'rural' in social movement theory. *Polish Sociological Review* 1, 35-36.
- Mortelmans, D. (2009). Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden. (2 ed.). *Leuven, Uitgeverij Acco*.
- Moyo, S., Yeros, P. (2005). Reclaiming the land: the resurgence of rural movements in Africa, Asia, and Latin America. *London, Zed Books*, p. 342.
- MST. (2002). Trabalho Em Cooperação. Imagens Da Terra. *Rosemeire Aparecida Scopinho and Adalberto Martins . São Paulo: Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra*.
- Petras, J. (1997). Latin America: The resurgence of the left. *New Left Review*, pp. 17-47.
- Renno, L.R. (2003). Political opportunity structures and Engagement in Civil Society Organizations: a comparative Study on Lation America. *Revista de Sociología e Política*. pp. 71-82.
- Rubin, H.J., Rubin, I.S. (1995). Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data. *London, Sage Publications*.
- Schneider, S., Velmans, M. (2008). "Introduction" *The Blackwell Companion to Consciousness*. *Blackwell Pub*.
- Searle, J.R. (2005). *Consciousness: what we still don't know*. *NY Rev Books*.
- Seidman, S. (1994). *Contested Knowledge: Social Theory in the Postmodern Era*. *Wiley-Blackwell*

Sigaud, L. (2005). As condições de possibilidade das ocupações de terra. *Tempo Social, revista de sociologia da USP (Vol.17, no.1, pp.255-280)*.

Snow, D. A., Worden, S. K., Rochford, E. B., Benford, R. D. (1986). Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation. *American Sociological Review, 51,pp. 464-481*.

Snow, D. A., Rochford, E. B., Benford, R. D. (1988). Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization. *International Social Movement Research: 1. pp. 197-217*.

Stedile, J.P., Sérgio F. (1999). Brava gente: a trajetória do MST e a luta pela terra no Brasil. *São Paulo, Editora Fundação Perseu Abramo*. (Document geanalyseerd in januari 2012 in het secretariaat van het MST in Fortaleza).

Stewart, A. J., Healy, J. M., Jr. (1986). The role of personality development and experience in shaping political commitment: An illustrative case. *Journal of Social Issues, 42, 11–31*.

Stewart, A. J., Healy, J. M., Jr. (1989). Linking individual development and social changes. *American Psychologist, 44, pp. 30–42*.

Stone, C. (1968). Black political power in America. *New York: Dell*.

Tajfel, H., Turner, J. C. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of inter-group relations. Monterey, CA: Brooks/Cole. pp. 33–47*.

The Columbia Encyclopedia: Fifth Edition. (1994). *Columbia University Press, p. 1215*.

Tucker, R.C. (1978). The Marx-Engels Reader. *New York:W.W. Norton*.

Vincke, J. (2007). Sociologie: een klassieke en hedendaagse benadering. *Academia Press*.

Van Gulick, R. (2004). Consciousness. In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*.

Vergara-Camus, L. (2009). The MST and the EZLN Struggle for Land: New Forms of Peasant Rebellions. *Journal of Agrarian Change, volume 9, issue 3 pp. 365-391*.

Wittman, H. (2007). Planting Peace: MST Cooperatives and Agrarian Justice in Brazil. In *Joy Emmanuel and Ian MacPherson (eds). Cooperatives and the Pursuit of Peace. Victoria: New Rochdale Press.pp. 121-154*.

Wolford, W. (2004). Of land and labor: agrarian reform on the sugarcane plantations of Northeast Brazil. *Latin American Perspectives* 31, pp. 147–170.

Woods, M. (2008). Social movements and rural politics. *Journal of Rural Studies*, 24, pp. 129-137.

Bijlages

Bijlage 1: Gegevens respondenten (N=21)

Naam	Leeftijd	M/V	Nationaliteit	Woonplaats	Burgerlijke status	Aantal jaren opleiding	Beroep	Positie binnen MST	Op welke leeftijd lid van het MST
Marcel	36	M	Braziliaan	Fortaleza	Alleenstaand	14	Administratief medewerker	Financiën/ militant	24
Josef	60	M	Braziliaan	Antonio Conselheiro	Gehuwd	8	Landbouwer	Assentado	45
Fatima	22	V	Braziliaan	Antonio Conselheiro	Alleenstaand	11	Landbouwer	Assentada/militant	16
Clarice	30	V	Braziliaan	Fortaleza	Samenwonend	15	Administratief medewerker	Militant/ staatscoördinatie	12
André	31	M	Braziliaan	/	Alleenstaand	18	Opvoeder	Militant/dirigent	/
Francisca	24	V	Braziliaan	Fazenda Viração	Alleenstaand	18	Opvoedster	Militant	7
Maria Renate	26	V	Braziliaan	Assentamento	Alleenstaand	18	/	Militant	18
Bebeto	24	M	Braziliaan	Assentamento	Alleenstaand	12	Landbouwer	Staatscoördinatie	18
Antonio José	37	M	Braziliaan	Amontada (stad)	Alleenstaand	18	Technisch administratie	Staatscoördinatie	29
Maria Linda	54	V	Braziliaan	Frei Humberto	Gehuwd	3 maanden	Landbouwer	Acampada (gezondheid)	46
Francisco	30	M	Braziliaan	Frei Humberto	Samenwonend	6	Landbouwer	Acampado	22
Rita	30	V	Braziliaan	Frei Humberto	Samenwonend	3	Landbouwer	Acampada	22
Maria	27	V	Braziliaan	Frei Humberto	Samenwonend	4	Landbouwer	Acampada	24
Louis	67	M	Braziliaan	Zé Lourenço	Gehuwd	8	Landbouwer	Assentado	44
Hermioso	34	M	Braziliaan	Zé Lourenço	Gehuwd	8	Landbouwer	Coördinator van assentamento	18
Francisco R.	61	M	Braziliaan	Palmares	Gehuwd	/	Landbouwer	Coördinator van assentamento	43
Antonio	34	M	Braziliaan	Pirangi	Gehuwd	16	Leerkracht	/	/
Directrice	/	V	Braziliaan	Antonio Conselheiro	/	/	Directrice school	/	/
Messias	30	M	Braziliaan	Fortaleza	Samenwonend	/	Coördinator	Dirigent/staatscoördinatie	/
Tereza	/	V	Braziliaan	Antonio Conselheiro	Gehuwd	/	Coördinator project MST	Militant	/
João	65	M	Braziliaan	Antonio Conselheiro	Gehuwd	10	Landbouwer	Assentado(ex-coördinator)	53

Bijlage 2: Topiclijst

- Vragen over het MST (waarom zo'n mobilisatie, hoe ziet organisatiemodel eruit?)
- Invloed van regering en presidenten (Heeft dit veranderingen binnen het MST teweeg gebracht?)
- Vragen over de evolutie van het MST (Is het MST gedurende de jaren veranderd?)
- Persoonlijke verandering door lidmaatschap bij het MST (positief of negatief?)
- Vragen die peilen naar levensloop (determinerende gebeurtenissen die hun opinie over landhervorming gevormd hebben)
- Verandering in het leven na lidmaatschap bij het MST (positief of negatief?)
- Gevoel als boer/werker in de samenleving (Is dit verschillend dan andere groepen/klassen? Is uw mening veranderd na intrede tot het MST?)
- Minderwaardige positie van de eigen groep in de samenleving? (Door problemen van de regering of van de eigen groep?)
- Heeft de eigen groep invloed op de politiek? (Is dit verschillend met andere groepen?)
- Is een betere positie mogelijk door individuele of collectieve actie? (waarom?)

Bijlage 3: Geanalyseerde documenten

- Engelstalige website met alle informatie over het MST : www.mst.org.br (website meerdere keren geraadpleegd in 2011 en 2012).
- Officiële website van het MST: www.mstbrazil.org (website meerdere keren geraadpleegd in 2011 en 2012).
- Document MST: Cartilha de Apoio I (Programa de formação para a cooperação e organização dos assentamentos) Publicação dos Setores :MST Setores de Produção, Cooperação, Meio Ambiente e Formação 1e edição – oktober 2008 (document geanalyseerd in januari 2012).
- Document MST: O que queremos com as escolas dos assentamentos, Caderno de Formação, N° 18, São Paulo, 1999, p. 3 (document geanalyseerd in januari 2012)
- Onderzoek: Harnecker, M. (2003). Landless people: building a social movement. *Editora Expressão popular* (document geanalyseerd op 24/01/2012 in Fortaleza).
- Onderzoek: Stedile, J.P., Sérgio F. (1999). Brava gente: a trajetória do MST e a luta pela terra no Brasil. *São Paulo, Editora Fundação Perseu Abramo* (document geanalyseerd in januari 2012).

Bijlage 4

Een bijeenkomst van coördinatoren van de vestiging Horizonte met de brigade militanten die verantwoordelijk zijn voor de regio (25/02/2012)

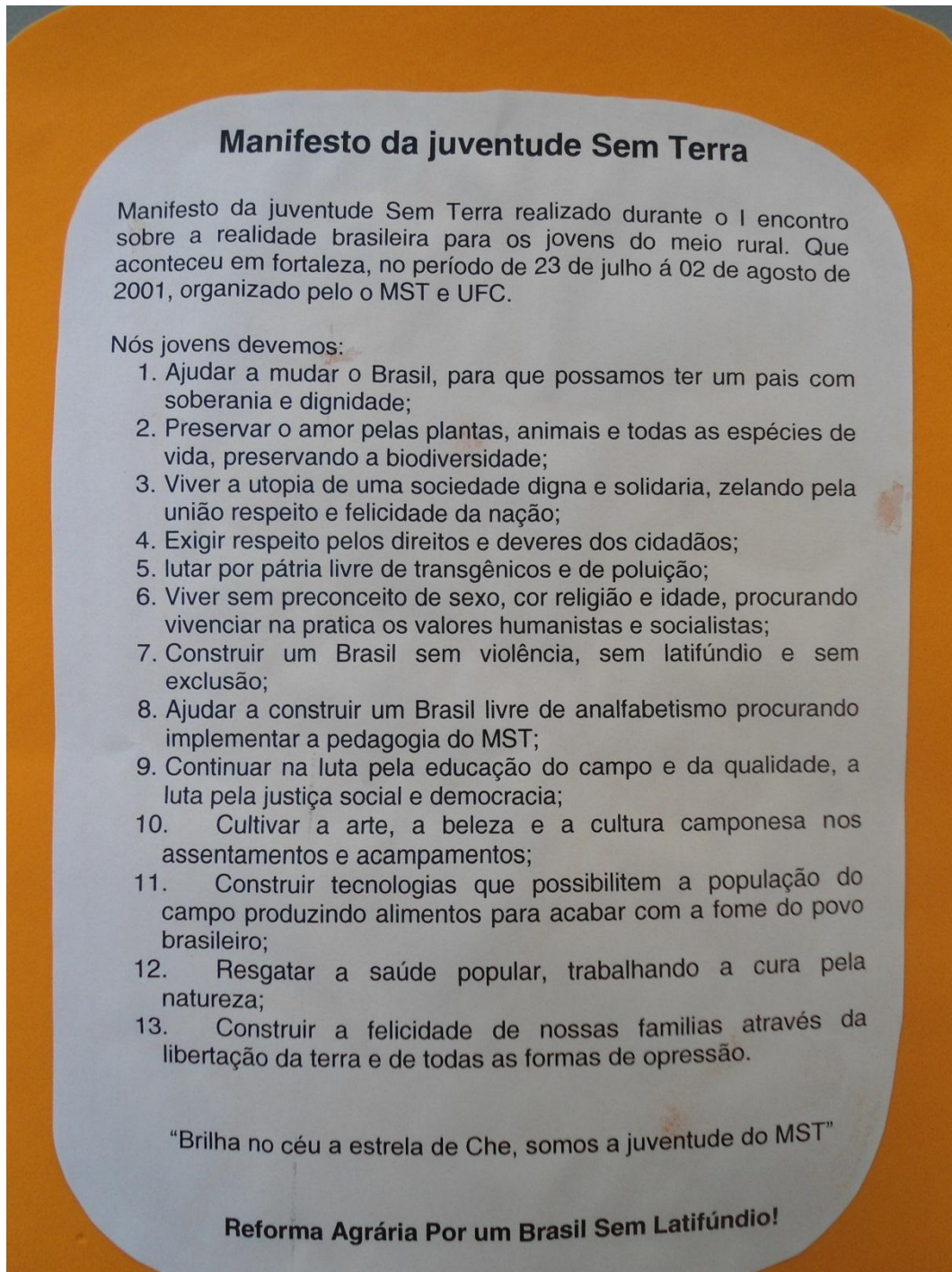
Bijlage 5

Een moestuin als project van het MST, in de lokale staatsschool van de assentamento Antonio Conselheiro. Linksonder ziet u een militant van het MST (met rode t-shirt en pet) die de leerlingen uitleg geeft over de moestuin (08/02/2012).

Bijlage 6

Een manifest van het MST voor de leerlingen van de plattelandsschool in Itarema, waarbij ze richtlijnen geven over hoe de leerlingen hun leven vorm dienen te geven. Onder andere ‘Brazilië helpen veranderen, zodat het een land wordt met soevereiniteit en waardigheid’ (25/02/2012).

Manifesto da juventude Sem Terra

Manifesto da juventude Sem Terra realizado durante o I encontro sobre a realidade brasileira para os jovens do meio rural. Que aconteceu em fortaleza, no período de 23 de julho á 02 de agosto de 2001, organizado pelo o MST e UFC.

Nós jovens devemos:

1. Ajudar a mudar o Brasil, para que possamos ter um pais com soberania e dignidade;
2. Preservar o amor pelas plantas, animais e todas as espécies de vida, preservando a biodiversidade;
3. Viver a utopia de uma sociedade digna e solidaria, zelando pela união respeito e felicidade da nação;
4. Exigir respeito pelos direitos e deveres dos cidadãos;
5. lutar por pátria livre de transgênicos e de poluição;
6. Viver sem preconceito de sexo, cor religião e idade, procurando vivenciar na pratica os valores humanistas e socialistas;
7. Construir um Brasil sem violência, sem latifúndio e sem exclusão;
8. Ajudar a construir um Brasil livre de analfabetismo procurando implementar a pedagogia do MST;
9. Continuar na luta pela educação do campo e da qualidade, a luta pela justiça social e democracia;
10. Cultivar a arte, a beleza e a cultura camponesa nos assentamentos e acampamentos;
11. Construir tecnologias que possibilitem a população do campo produzindo alimentos para acabar com a fome do povo brasileiro;
12. Resgatar a saúde popular, trabalhando a cura pela natureza;
13. Construir a felicidade de nossas familias através da libertação da terra e de todas as formas de opressão.

“Brilha no céu a estrela de Che, somos a juventude do MST”

Reforma Agrária Por um Brasil Sem Latifúndio!

Bijlage 7

Een informatieblad over de productie van de vestiging Lagoa Do Mineiro. Dit hangt in de plattelandsschool *Escola Campo Francisco Araujo Barros in Itarema*, waar de vestiging ligt (24/02/2012).

Bijlage 8

De opnames en weergave van de interviews kunt u raadplegen bij de promotor van deze paper, Prof. Dr. Bart Van de Putte.